

Г А Р Т

~~К 554~~
8170631

1
3
9
1

11

А

1

М

HART

ЦІНА
75 коп.

ГАРТ

А Р Т

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1931 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОННИХ

× × × × × × × × НИХ, НАГАДУЄМО: × × × × × × × ×
ЧИТАЙТЕ ≡ ПОШИРЮЙТЕ ≡ ЖУРНАЛ „ГАРТ“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ. П'ЯТИЙ РІК ВИДАННЯ О ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА (відповід. редак.), Б. КОВАЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА, І. МИКИТЕНКА, Г. ОВЧАРОВА, × × × × × × × × × × С. ЩУПАКА × × × × × × × × × ×

В „ГАРТІ“ 1931 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Романи, повісті, оповідання, новелі, поеми, вірші, подорожі, літературно-критичні статті, нариси, репортажі, нотатки, огляди, рецензії, літературні пародії, українську й закордонну хроніку і т. інш. Крім творів українських пролетарських письменників в журнал міститиме твори західноукраїнських письменників, а також переклади :::: з видатніших чужоземних революційних письменників в ::::

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

С. Антоніс (Харків), М. Альбертон (Дніпропетровське), Анрі Барбюс (Париж), В. Бобинський (Львів), Владислав Броневський (Варшава), Б. Буахідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Волинець (Канада), А. Габор (Берлін), Карл Грюнберг, Альберт Готт пп, Клявс Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), К. Гордієнко, М. Гаско, Є. Гірчак, С. Голованівський, П. Демчук (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, М. Доленго, І. Дорожній, І. Дубинський (Харків), Д. Загуг (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла (Харків), М. Зісман, В. Зорин (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Беда Ілеш, Гайндс Каган (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братислава), К. Кессер (Кельн), Франц Коріонер (Відень), Є. Крук (Нью-Йорк), Б. Коваленко, М. Козоріс (Київ), А. Ключча В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, в. Кузьміч, Р. Кушнар'ов-Пример, М. Качанюк (Харків), Іван Ле. О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка, С. Мандрівний (Харків), В. Миколок (Одеса), Я. Мацієвич (Зінов'ївське), М. Новицький (Харків), Гергарт Поль (Берлін), Г. Овчаров (Харків), Л. Підгайний (Київ), П. Педа (Одеса), Л. Первомайський, Л. Піонтек, В. Рунін (Харків), Алтон Сінклер (Нью-Йорк), Саут-Дервіш-Ханум (Константинопіль), В. Сухино-Хоменко (Харків), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіван (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Тарновський (Нью-Йорк), І. Топчій (Харків), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків), Г. Шишов, Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Ю. Шовкоплас, С. Щупар (Харків), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), × × × × × × × × С. Яровой (Зінов'ївське) та інші. × × × × × × × ×

П Е Р Е Д П Л А Т А :

на 1 рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп., на 3 міс. — 1 крб. 75 коп., на 1 місяць — 75 коп. Окреме число — 75 коп.

П Е Р Е Д П Л А Т У З Д А В А Й Т Е :

або безпосередньо до головної контори періодичних та передплатних видань Укрнигоцентру ДВОУ, Харків, Сергіївський майдан, Московські ряди — 11, або до міжрайонових контор періодичних та передплатних видань Укрнигоцентру по всіх великих містах України, а також до поштових контор і листоношам, в м. Харкові — вул. Вільної Академії, 41, або викликайте УПОВНОВАЖЕНИХ, тел. 66-27.

Г А Р Т

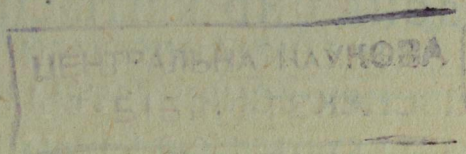
ГАРТ

Наші заводи—цитаделі диктатури пролетаріату, творці соціалістичних форм праці, школи, де виховуються нові комуністичні люди.

Виконати постанову ЦК ВКП(б) про створення історії фабрик і заводів—справа честі пролетарської літератури.

Всі вуспїські організації, всі робітники-ударники, покликані до літератури, негайно повинні взятися до реалізації цього завдання.

1932
887

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCCHAROW, S. TSCHUPAK, DWOU
LIM (STAATSVERLAG «LITERATUR und KUNST») NOWEMBER 1931

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

V-ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИ
РИЛЕНКО, Б. КОВА
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ
С. Щ У П А К

Д В О У
ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО

1 9 3 1
ЛИСТОПАД

68

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 70.631

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

№ 11

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Репертуарі та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова.

Укредоловіт 164-жб.
Зам. № 1198 — 5.400

ДВОУ УПІ. 7 Друк.
ім. Фрунзе, Харків,
Донець - Захаржев., 6

ІВАН КИРИЛЕНКО
ПЕРЕШИХТОВКА

РОМАН
Продовження¹

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Три дні тому незграбний Захаров, зав господарства заводу, переступаючи з ноги на ногу, перепрошуючи казав Ротманові.

— Коли не заперечуєте, я вас можу вселити до одного нашого комсомольця, що зараз сам займає кімнату. Правда, мені незручно вам пропонувати це, але ж зрозумійте, товаришу, мій стан. Приїхала партія нових закордонних інженерів, і їх треба за всяку ціну влаштувати якнайкраще. Ви ж людина нежоната, до того ще наш товариш, отож я й думаю, що ви не візьмете це за якусь образу.

А Ротманові що? Йому байдуже. Навпаки, перспектива жити в одній кімнаті з молодого людиною була приємною, бо Ротман звик жити в студентських інтернатах по двадцять чоловік в одній кімнаті, й товариство стало йому за одну з органічних потреб.

Він погодився змінити своє приміщення. Таким чином три дні тому інженер Ротман оселився у молодого робітника, каталя доменного цеху, спортсмена й кіноаматора Васьки Калача.

Вони мало бачилися, бо зміни їхні не збігалися, проте за цей короткий час вони вже встигли добре один одного взнати.

Васька Калач, вищий від середнього на зріст, плечистий, мускулястий хлопець із рівними чіткими рисами обличчя, з завжди веселим виглядом.

За три дні Ротман майже не бачив його в стані спокою, бо завжди цей непосидючий спортсмен і невсипущий кіноаматор знаходив для себе якусь розвагу.

То він, залишившись у самих трусах, розсував ліжка по кутках і виробляв у кімнаті різні циркові номери, то, ставши перед люстром, тренував м'язи свого обличчя. При чому він так передавав душевні переживання удаваних героїв, що Ротман

¹ Див. Гарт № 10, 1931 р.

іноді щиро вірив у безперечну талановитість і акторські дані свого співмешканця.

За постійними спортивними вправами та за біганиною від однієї кімнати до другої в різних особистих і громадських справах, мало лишалося часу для інтимніших розмов.

А сьогодні Вася Калач одержав від когось листа.

Він несподівано притих, обличчя стало задумливо-мрійним, і, розпечатавши коверта, він довго вдивлявся в нерівно списані рядки. Кінчивши читати, Васька довгим, замріяним поглядом дивився у вікно, що натлі його вимальовувались темновогняні контури заводських будівель; шибка на вікні тоненько дзижчала від заводського гучу.

— Мабуть від „неї“ лист? — по-дружньому запитав Ротман.

Васька Калач стріпонувся, скидаючи з себе замріяність.

— Я з Білорусії, товаришу Ротмане. Там у нас вьоски, ліси й болота, болота! Там у мене брат лишився один, живе в сусіда. Ви ніколи не були в Білорусії, товаришу Ротмане?

— На жаль, ніколи не був, друже!

— Шкода. Вам треба було б побачити нашу Білорусь, відчувти, яка це сумна і прекрасна країна. А брат пише невеселі звістки. Не знає, куди прихилити голову. Доведеться мені допомагати йому. Мабуть покличу його до себе на завод.

Ротман похвалив думку Калачеву, і Васька, склавши листа й обережно сховавши його в кишеню, почав ходити по кімнаті. Від його дебелих кроків вгиналися половиці, жалісно поскрипуючи.

Вся стіна над ліжком Калача була уквітчана фотокартками акторів і актрис:

Мері Пікфорд, Чарлі Чаплін, Бестер Кіттон, Мозжухін, Ільїнський, Дуглас Фербенк, Пола Негрі, Барбара Ля-Мар, Ната Вачнадзе, Жизнева, Судакевич, Солнцева, Розенель, Валевська і ще безліч відомих, напіввідомих і маловідомих кінозірок.

Ротман довше ніж завжди зупинив сьогодні на їх погляд і думав:

— Звідки у хлопця така пристрасть до кіна? Далі згадав сумну біографію Калача, що її розповів йому хлопець першого ж вечора їхнього спільного мешкання. Тоді чомусь погасла електрика, і в темряві тихим здавався дзвінкий Василів голос.

Імперіалістична війна. Білоруси кидають рідні вьоски. Семилітнього Ваську везуть безконечними шляхами вглиб України. Позаду гримлять гармати, палають села. Спереду тиф, голод, ночівлі під дощами і розгул смерті. Деся на Київщині в лісі, в біженському таборі, вмирає батько. На Полтавщині — мати. Хлопець лишається з дев'ятилітнім братом. В якомусь селі брата бере солдатка в пастухи, а Василь ще малий, нікому непотрібний. Іде світ за очі. А там доля багатьох тисяч.

Безконечні подорожі в ящиках під вагонами. Влітку — Одеса, Симферопіль, Сочі, Крим. Взимку катакомби Харкова, Москви,

Дніпропетровського. Замість одягу — шмаття. Замість обличчя — тільки очі виблискують хижо і стрибають по чужих клунках в такт саморобним кастаньєтам:

І ніхто не узнає,
Где могила моя.

В кіні доводилось бачити прекрасне життя, і воно тягло до себе якоюсь чарівною силою. За „вистріляні“ гроші — квиток у „кіношку“. Дитяче серце напружено стукає, очі як не вискочать із орбіт. І не вірив хлопець, що десь справді існує таке життя й такі люди, як на кіноекрані. Одна з багатьох облав. Дитячий будинок. Трудколонія. Поволі одходять у минуле кастаньєти і

ах умру я, умру я,
похоронять мене.

Про смерть не хотілося співати. На хлопця чекало життя, розкривало йому обійми. Комсомол, завод, горіння, молодість. Але кіна не забути Василюві. В ньому він рятувався від безконечних болів свого безпритульного життя.

І щовечера перед тим, як іти на зміну у доменний цех до своєї вагонетки, перед тим, як нап'ясти на себе брезентову спецілку, Васяка Калач завжди критичним оком оглядав усю цю галерію, ніби йому шкода було розлучатися з нею.

Але сьогодні вже восьма година, а Васяка й не збирається передягатись. Натомість він довше ніж завжди стоїть біля своєї галерії й дивиться вже не на всіх по черзі, а втопив погляд в одну фотокартку, що посідала центральне місце.

Ротман уважно стежив за Калачем.

— Васю, тобі ж пора на завод.

— У мене нічна зміна, товаришу Ротмане. З сьогоднішнього дня починається.

— Ах так, ну тоді ясно.

Вася знову дивиться в одну точку, а Ротман ніяк не може розгадати, чому раптом Калач не починає своїх фізкультурних вправ або не вивчає міміки перед люстром. Невже лист із Білоруси так схвилював його.

Але Вася раптом різко повертається до Ротмана й говорить йому:

— От ви лежите на ліжкові й про щось мрієте. А ви таки безперечно про щось мрієте. Це видно по ваших очах.

— Ну припустім, що мрію. Але що з цього?

— Так уявіть собі, що я теж стояв оце й мріяв. А ви знаєте про кого? Ні, не знаєте? Тоді я вам скажу! Я не можу ховатися з своїми думками.

Вася Калач ступив два кроки й став по середині кімнати між стіною, засіяною картками, й ліжком Ротмана. З обличчя йому зійшла тиха мрійність, натомість воно палало юністю й захопленням. Таким Калача Ротман бачив у двох випадках: коли

той умовляв каталів не дарати в піч великих шматків вапняку і коли Калач деклямував йому якусь романтичну баладу.

— Ви бачите, Ротмане, ту особу з двома товстими косами, з великими виразними очима? Ви бачите, вона висить у центрі поміж Дугласом та Чарлі.

Ротман жваво повертається до стінки й аж підводиться на ліжку.

— Бачу, Васю, і коли не помиляюсь, це, здається, Мері Пікфорд, — каже Ротман. І знову мовчки чекально дивиться на захоплену монументальну постать каталія.

— Так, ви не помилились. Це справді Мері Пікфорд. У всякому разі її фото. Але скажіть по широті. Ви часто буваєте в нашій заводській конторі? — лукаво всіхнувся Калач.

Ротман ще білше розвільює від здивовання очі.

— Ще б пак, звичайно буваю, але я тебе не розумію, Васю? До чого тут контора нашого заводу і Мері Пікфорд? Який раптовий перехід.

— Коли ви не зрозуміли мого переходу, толі я вам не газдрю, Ротмане. Ви людина молода, ми з вами майже однолітки, а проте я дещо знайшов таке, що примушує мене частіше вдивлятися в цю мертву фотографію.

Ротман зовсім звівся з ліжка й тепер стежив за кожним рухом Калача. Він стежив і думав, — що це, чергова виправа майбутнього кіноактора, тренування, чи може справа далеко глибшого порядку?

— У всякім разі, — каже Ротман, — я певний, Васю, що ти мені поясниш причину твого стояння біля фота Мері Пікфорд.

— Тут і пояснити довго нема чого. Після цього ви очевидно будете в конторі? Будете? Ну от і добре. Тоді, прошу вас, зиркніть у другій кімнаті праворуч, уважненько придивіться на людей, що там сидять, згадайте нашу розмову, і вам стане може хоч трохи зрозуміла моя сьогоднішня поведінка.

— Он воно що. Ти б же з цього й починав, Васю. Хоч правда я не звертав уваги на співробітників другої кімнати, проте цілком співчуваю тобі й хвалю твое захоплення.

Васька Калач змінив свою величну позу на звичайну, веримущену, і сідаючи поруч Ротмана на стілець, сказав простим, задушевним голосом:

— Яка ж таки вона гарна, отой наш новий рахівник. Кажуть, до цього працювала десь у мандрівному цирку. Як я її раніш не помітив? Це ж Мері Пікфорд, черт забирай, тільки жива, що говорить, сміється, рухається. Повірите, Ротмане, я тепер перед кожною зміною наче свовида простую до контори й обтираю там плечима бар'єр аж доки вона не зверне уваги й не подарує мені чарівного погляду.

— Так недовго й до прогулів дійти, — жартівливо зауважує Ротман. — Знаєш, Васю, я познайомився з одним хлопцем, ваш же катал, хорший такий хлопець, а от останні дні хоч із роботи

його знімай. Сохне, в'яне, страждає. І чого б ти думав? Закохався, сердешний, у сортувальницю Катю з 4 печі і доки на нього неgrimнуть, він не може взятися за роботу, стоїть із роззявленим ротом, стежить, як вона вся в пилу влучно орудує вилами, а в перерві бере газету й лізе до неї в будочку. Там вони вдвох сидять, і я не знаю, що по суті вони роблять, цікавляться внутрішніми й міжнародними новинами, чи дивляться одне на одного. Глади, Васю, щоб і з тобою цього не скоїлося.

— За мене не турбуйтесь, товаришу Ротмане. Та тільки скажу я вам одверто, що Ярова я одшию. В цім я поклявся собі з того моменту, коли вперше вглядів її на відкритих комсомольських зборах, куди її приволокла з собою Таня. До речі, звуть її Лія, по батькові Іванівна, прізвище Громова. Має вона 28 років, національності — руської, незаміжня.

— Слухай Васю, звідки це? — здивувався Ротман. — Я бачу, що ти справді увійшов у смугу бурі й натиску. Лише кілька днів, як углядів, а вже такі точні відомості.

— О, у всіх справах проволочки не визнаю. Темпи, так темпи! А в цій — особливо! Хіба мало знайомих товаришів працює в конторі? Відразу першу-ліпшу довідку дістану.

— Тоді я певний, Васю, що коли й далі свою атаку ти будеш провадити в таких шалених темпах, ти вийдеш переможцем. Ніякі конторські бар'єри, ніякі столи не стануть тобі за перешкоду.

— Я теж певний цього. Інакше я б не поважав себе.

У двері хтось постукав, і густий басовий голос одночасно і запитав і відповів, поки власник його одчиняв двері.

— Можна? — Можна! Ну здоров, шибенику. Чув, чув про твої художества, — говорив Стоян і, не поспішаючи, підійшов по черзі з привітанням, спочатку до Ротмана, а потім до Калача.

— Ти мовчи, папашо. Хто тебе питав про це? — зніяковів Васька Калач, і Ротман помітив, як червоною фарбою залилися його рівні риси.

— Е-е — соромишся? Нехорошо. Однаково розповім товаришу Ротманові. Повинен же він знати, з яким одірвиголовою живе в кімнаті.

І повернувшись до інженера, жваво заговорив.

— Знаєте ж ого я подав свої пропозиції до винахідницького бюро. Ну, конешно, сидить там Файн, відомий бюрократ. Все було як слід. Я майже щотижня навідувався в бюро, вимагав відповіді, й завжди мені казали „почекайте ще трохи“. Про це вже весь цех говорить. Та я й чекаю вже з півроку. А вчора сам Файн зайшов у цех. Проходить із високо піднятою головою, мов генерал на параді, ні на кого уваги не звертає.

— Далі можна не говорити, папашо. Уже ж про винахід сказали, а решта нецікаво, — незадоволено кинув Калач, риючись щось у шафі.

— Якраз решта й є цікавою. І ти, Васю, не серчай, нічого тут страшного немає, та й товариш Ротман не буде про тебе гіршої думки.

— Та що ж там врешті скоїлось, скажіть?

— Нічого особливого, тільки отой лобуряка,—кинув він у бік зігнутої постаті Калача,—раптом десь знайшов аркушик паперу, сажею написав на ньому „зануда“ і, непомітно підкравшись, наклеїв його на широку спину Файнові. Цех працював, ніби нічого не помічаючи, хоч кожний кусав собі губи. А він, шибеник, стоїть і з таким невинним виглядом вантажить вагонетку, що просто хоч живим на небо бери. Не помітивши нічого, Файн пройшов до другої печі, і ми чули, як там зчинився шалений регіт.

Тоді наші хлопці дали собі волю, а Васька Калач по-старому, ні на що не звертаючи уваги, продовжував роботу. Отакий отряха! Добре, що всі в цеху горою за нього стоять. Коли що до цього дійдеться, не дадуть скривдити.

— Нічого собі методи боротьби з бюрократами,—зауважив Ротман.—Хіба інших не знайшли? Дороги в завком, до партійного комітету не знаєте?

— Так то воно так, товаришу Ротмане. Тільки не завжди й ці авторитетні установи зможуть вплинути на таких зубрів, як Файн.

— Ну годі, годі, папашо. Вибалакався, пора й честь знати,—повернувся до них Васька,—перебираючи в руках кілька різнокольорових краваток. Кажі, чого прийшов, бо зараз я йду з дому. Мабуть знову запалити. З цього б і починав, дай, мовляв, Васю, на цигарку тютюну „дай ще твого, а то так чужий набрид“. Це ж твоя улюблена формула, а то починає там про всяких Файнів згадувати.

— Нащот цигарки ти правду кажеш. Так хочеться палити, що аж вуха пухнуть. Хвормена безобразія.

Ротман мовчки витяг із кишені цигарницю з легким сухим тютюном, книжечку паперу й сказав Стоянові.

— Палить, товаришу, щоб дома не журились.

— Да-а, в кого табачок, тому й празничок,—кинув старий і побожно почав струшувати тютюн на аркушик паперу. Він робив це з такою майже релігійною побожністю, як на селі старі бабусі їдять перший шматочок свяченої паски.

Тимчасом Васька Калач вибрав одну краватку, ніжно розглядив її долонею й одіклав убік, а решту кинув у шухлядку.

— Куди вже це ти бистришся?—примруживши від цигаркового диму добрі очі, хитрувато, з нотками насмішки, запитав Стоян.—Гляди, хлопче, щоб не довелось тебе переводити в будинок для жонатих. Щось воно на те наклеюється.

Ротман спостерігав, як уважно ставиться Стоян до поведінки Васьки Калача, і відзначив, що між цими двома, різним віком, людьми існує якась інтимна дружба єдності.

— Хоч я й називаю вас папашею, але в мої особисті справи прошу не втручатись. Вам відомо, що я маю 23 роки, ношу в кишені комсомольський квиток і нікому не даю звіту про те, в якому будинкові краще себе почуватиму. Коли вам заздрісно, що ви не можете пристати на долю, то це інша річ. Тільки ви, папаша, вже дістали відставку, і тому, як кажуть, нам із вами „тепер не по пути“.

— Про мене, хлопче, мова коротка. Гляди, щоб ти не вскочив у халепу. Знаємо вашого брата. Побігав, побігав, а потім заплутається, як риба в ятері, й ходить повісивши носа.

— Не заплутаюся. Ятір порву!

Старий глибоко з насолодою затягся димом, підвівся й сказав:

— Мабуть піти відпочити трошечки. А то отак то сюди, то туди, протринькаєш вечір, а вночі прийдеш в цех, на сон клонить. А вас я прошу, товаришу Ротмане, впливайте на цього артиста. А то він і вам якусь кумедію встроє.

— Ми з ним в ладах, покищо, — сказав Ротман, тягнучи зі столу останнє число газети.

Коли двері за Стояном зачинилися, Ротман тихо спитав Калача.

— Справді, Васю, куди це ти збирався?

Калач загадково веміхнувся, хитнув кучерями й відповів грайливо і багатозначно.

— Замньом, товаришу Ротмане. Замньом цю справу. Потім розповім!

— Чи замньом, то й замньом, — погодився той і, вклавшись біля столу, зашелестів газетним аркушем.

Читаючи тривожні звістки про хід соцзмагання між бригадами та цехами заводу, Ротман чув, вірніше відчував, як дбайливо Вася зачісує перед люстерком свої русьві кучері, які він довго шарудять пальцями, ладнаючи краватку, а потім ретельно начищує черевики. Очевидно подорож, в яку збирався він, мала для нього не абияке значення.

— Ротмане, вибачте, що я вас перебиваю, але в мене є одне запитання, — почувся трохи соромливий голос Калача.

Оглянувшись Ротман вглядів перед собою етавного, одягненого за останньою модою хлопця і здивувався з такого вигляду свого товариша. Вперше він бачив його в цьому темносиньому костюмі, білосніжній сорочці, темнозеленій шовковій краватці. Лякові черевики виблискували, як двоє шкелець.

— Ротмане, скажіть, чи не порушу я комсомольської етики, як надіну замість кепі капелюх. Ви знаєте, по секрету скажу вам, колись, надмірно захопившись кіноакторами, я купив собі, справжній, можна сказати, буржуйський капелюх. І от зараз передо мною закорика — надівати його, чи ні.

— Не в капелюсі справа, Васю. Нічого поганого не буде, коли одягнеш. Треба лише, щоб капелюх не був основою твого життя.

— Отак і я думаю. Та якось торік надів на 1 травня, перепало мені від хлопців. І досі згадують.

— На це так само треба зважати, Васю. Але ти не п'єш, заробляєш пристойно, активно працюєш у громадських організаціях і нічого антигромадського в тому нема, що ти в високоурочистих випадках натягнеш капелюха. Революція від цього не постраждає. Хоч на моє глибоке переконання, наше чесне радянське кепі більше пасуватиме до твого сьогоднішнього вигляду.

— Ну, тоді хай лежить капелюх, — легко погодився Калач. — Може колись поїду до кінотехнікуму, закінчу його, тоді вона не викликати здивовання й глузування.

— Правильно, Васю!

II

Відтоді як Сидір так несподівано для самого себе лишив Шавкуна одного „над водою проклинати долю“, — минуло п'ять днів. Доменний цех, ще густіше окутався чорнобурих димом, по-старому даючи 1600-1700 тонн чавуну замість 2407 програмових.

— 68 відсотків — це ганьба, — говорили Мудрому на пленумі ЦК партії. — Ви мабуть не боретеся проти зрівнялівки, не ліквідували знеособлення, не запроваджуєте зміннозустрічних? Так же? Говори!

І Мудрий давав пленумові вичерпливі відповіді.

— Знову й за сімдесят не перескочили, — нервується Юровський і дзвонить голові завкому металістів: що він собі думає з цього приводу.

Голова завкому нічого певного не може запропонувати. Він довго і мляво тягне непокірні речення в телефонну трубку, передаючи їх Юровському, і до кожного слова додаючи своє вічне, протяжне е-е-е...

Директор вішає трубку і покидає кабінет.

Треба скликати оперативку там на місці, під печами. Його широка знайома всім робітникам спина, в світлосиній спецівці, вже майорить на мосту.

Під четвертою піччю Ротман зустрів Ступницьку і Свириденка:

— Я не почуваю комсомолу в боротьбі за чавун. Де він? — стомлено каже Ротман, не зводячи очей з редакторки.

— Не турбуйтеся, Ротмане, ви скоро відчуєте комсомол. Запевняю вас, — відповідає Таня з виглядом людини „своє на уме“.

Свириденко стверджуючи хитає головою.

Всі троє хвилинку мовчать, і кожний мабуть думає про своє.

Ротмана цікавить, чому друга піч за минулу зміну прийняла тільки тринадцять подач, хто винен, що з п'ятої сьогодні пішов

бракований чавун „сирець“, а на четвертій перманентне зависання печі. Далі думав Ротман, що Ступницька очевидно хороший товариш.

А Тая і Свириденко живуть уже три дні однією думкою: швидше б в одній із кімнат червоного кутка цеху запрацювала омріяна довгождана „американка“, щоб пустити в цех хльосткі гарячі слова.

— Тримайся, Отаво! — згадує за письменника дівчина. — Ти мені на деякий час покинеш шкрябати якусь там епопею на сто аркушів. Хоча я не проти епопей, але сьогодні писатимеш, голубе, епіграми до нашої листівки.

А Свириденко прикидає в пам'яті, кого виділити вартовим біля другої печі.

Нарешті Ротман щось пригадує і зривається з місця.

— Бувайте? — гукає він товаришам. — Мене ж викликано на оперативку. — Свириденко й Ступницька ідуть далі повз огрядні кавпери, на деякий час зникають під дашком першої печі, потім знову їхні постаті прямують у довгому проході цеху.

Вони востаннє обходять позиції. Уже вечоріє, швидко над заводом впаде ніч, що стане початком комсомольського штурму.

— Чи всі на місцях? Чи кожний усвідомив своє завдання?

Там, у червоному кутку, Васька Калач, любовно вовтузиться біля „американки“. Він уже нарізав великий стос паперу, приладнав касу з шрифтами і тепер, схилившись на підлокотник, слухає важкі слова каталія Якова Юрченка.

Коли хлопці тріумфально вносили друкарську машину в приміщення червоного кутка, туди на той час нагодився Яків. Він прийшов глянути, чи немає йому часом листа від дружини. А тут така okazія.

Яків спочатку не повірив, що така нескладна на перший погляд річ володіє надзвичайними здібностями на чистому папері розставляти рівно як по шнурі рядки простих і зрозумілих слів. У всякому разі не такою уявляв він собі друкарню.

Але Васька Калач, що його попрохав він розв'язати свої сумніви, цілком серйозно це potwierдив.

Мовчазний роботящий каталь після першого свого виступу на зборах напередодні першого серпня став сміливіший. Він помітив, що ним почали цікавитися комсомольці, а вчора сам секретар ішов із ним аж додому, розпитуючи його про село, дружину, про роботу та інші близькі й рідні для Якова справи.

Тому й сьогодні, набравшись сміливості, він запитав Калача:

— А мені можна подивитись, як будуть друкувати?

— Хіба цікаво, Якове?

— Мені все тут на заводі цікаве. До всього хочеться придивитися, усе знати. Одна біда, Василю, що грамотою обіжений. Ще прізвисьце сак-так нашкрябаю, а жалі ні в зуб. По правді

кажучи, отут тільки побачив я, до чого ми темні отам на селах. Ну як дванадцять часов ночі, темні.

Калач аж рота розкрив, слухаючи мову дебелого каталя.

— От тобі й Яків. От тобі й мовчазний... Та він розумний парняга,—думав Васька. Потім дружньо поклав йому руку на плече і заговорив тепло, по-братньому.

— То не твоя провина, а наша біда, Яшо, що темний. Я сам гімназій не кінчав. Аби твоя охота та правильна установка, а решта все в наших руках. Наука, техніка, мистецтво, все, Яшо.—Калач спіймав себе на тому, що говорить трохи не так, як хотілось сказати спочатку. Виходить якось сухувато, а Васькове серце чомусь плигає, радіє, мов дитина, а слів належних немає.

— Ех, Яшо! Знаєш, брату! Шкода, що друкувати почнемо аж о першій годині ночі—а то ти б подивився, які тут діла творитимуться... Штурм, братухо. Наступ справжній.

Яків не дібрав, до чого веде Калач. Який штурм? На кого наступ? Це ще більше зацікавило його. Розпитувати ж вважав за незручне, а цікавість зростала.

— А мені все дно де. Чи дома, чи тут. Тільки збігаю підвечеряю, а тоді хоч і до ранку,—сказав він захоплено.—Тільки ти мене в роботу запряжи отут біля машини. Добре?

— Заперечень немає,—всміхаючись відповів Калач.—Коли я зміг стати самозваним випусковим, то чому тобі не можна вважати себе за мого заступника.

Розмова ця відбулася півгодини тому, а зараз Яків, повернувшись із вечері, уже сміливіше оглядав машину, мацав колеса, ніби хотів пересвідчитись, що воно чавунне, а не з якогось надзвичайного матеріалу. Особливо його дивували шрифти, зокрема літери, що чомно вмоцнувалися на кінчиках олив'яних паличок.

— На кого ж наступ буде, Васю?—нарешті запитав Яків. Він ще в ідальні обмізкував це питання, але зараз, воно вискочило зовсім для нього несподівано.

— Візьмемо під обстріл усіх, хто зриває виконання плану. Нікому помилування не буде,—відповів Калач, малюючи якісь визерунки на чистім аркушику паперу.

— Я теж думаю. Чого ото воно так?—Я можу робити свою зміну, як проклятий, а другий наче вовк озирається, ніби в лісі десь, а не серед своїх товаришів... Вредні люди є і багато, Васю, вредных.

— А ми їх за хвіст та на сонце. Щоб просушилися. Треба тільки, щоб самі не покривали таких. Чого наші комсомольські вагонетки працюють на великий палець? Того, що ми „всі за одного—один за всіх“. А от твоя вагонетка, Яшо, чомусь дуже часто закурювати любить...

— Так зі мною ж народ працює.. Один другого кращий. Ти їм кажеш „взяли“, а вони взяли та крутять нові цигарки. Або

ще великі шматки подають, мазурики. А я знаю, що це для печі
вредно—тільки вдіяти нічого не сила.

— Хто ж там у тебе такий розумний до великих шматків.

— Всі потроху, а найбільше Сидір Наливайко.

— Отой високий?

— Атож. Високий аж до неба, а... до роботи нерадивий
Наче на пана робить.

Васька Калач уже давно облишив псувати олівцем папір і,
даючи запитання Яшкові машинально запалив. Спостерігаючи
безформні димові спіралі, що сизими стьожами підіймалися до
стелі,—Васька думав про те, як би працювали домни, коли б усі
каталі так свідомо ставилися до своїх обов'язків, як оцей, досі
ні для кого непомітний, мовчазний Яків.

— Знаєш що, Яшо,—сказав раптом Калач, кидаючи недопалка
у вікно.—Сідай лишень і пиши про Наливайка. Твій допис буде
першою кулею, що вдарить по ворогах. Згода? Ось папір, олі-
вець. Крий!

Яків ніяково переступив з ноги на ногу. На широке, одвер-
те обличчя зійшла соромлива, майже дитяча посмішка.

— Рада душа в рай, та гріхи не пускають. Не втну.

Васька на хвилину замислився. Для себе він вирішив оста-
точно: перший допис буде саме про другу ніч і про його, Ва-
силеву, зміну. Не дарма ж він взяв на себе обов'язки випуско-
вого. Не дарма він сам вартуватиме цілу ніч. А тут ще такого
заступника знайшов.—Ні, дорога Танюшо,—думкою звернувся
він до редакторки,—хоч ти й заперечуєш таку методи роботи,
алеж я все таки напишу дописа в підписом „Каталь Яків Юр-
ченко“ і буду правий, бо він сам не може ще написати, не втне,
одно слово.

— Кажи факти, Яшо,—схопивши зі столу чистий аркуш па-
перу і націлившись в нього олівцем, гукнув Калач,—кажи, Яшо,
штурм починається.

До кімнати зайшли Таня і Свириденко.

— Ну?—запитав Калач, не одриваючись від питання.

— Всі на місцях,—відповів Свириденко, важко сідаючи на
лаву.

— З одинадцятої години мабуть почнуть надходити звіти,—
сказала Таня.—Треба посилати за складачем.

— Перший звіт буде мій, Таню,—скочив на ноги Вась-
ка.—Цебто не мій, а наш—хитнув він головою в бік Якова.
Той почервонів до вух.

Таня привітно зиркнула на каталю:

— Сам написав?

— Ні,—сказав Яків,—я ще не довчився.

— Он як. Тоді от що, товаришу випусковий,—звернулась
вона до Калача.—Хоч ти і зловживаєш своїм службовим стано-
вищем в редакції „За пихту“ і як останній апаратник і чинуша,
робиш натяки на протекціонізм, проте для першого разу ми бу-

демо милостиві й видрукуємо „твого—вашого“ дописа. Тільки одна умова: підпишіть його вдвох. Ти, як офіційальний вартувий біля другої печі, а Яків, як один з авторів. Добре, хлопці?

— Воля начальства, — удавано покірливим голосом відповів Калач. — Скоряймося, братишко Якове.

Васька зробив таке смиренне, побожне обличчя, що навіть Яків зареготавсь на всі груди.

А Таня сіла за стіл і з бокової кишені юнгштурмівки витягла вчетверо складений аркуш паперу.

— Листівку ми почнемо з постанови загальних зборів комсомольських осередків цеху. Товариші члени редколегії, є заперечення?

— Ясно, з постанови. Так би мовити керівний матеріал, — солідно погодився Свириденко.

— Випусковий приєднується до думки попереднього промовця? — не одриваючись від аркушика, запитала Таня.

— Цілком і повнотою. Тільки заздалегідь попереджаю редакцію, що нашого дописа про прогульника і ледара Наливайка заверстаю на почесному місці.

— Побачимо! — бовкнула Таня, ще дужче заглибившись в читання.

Свириденко звівся на ноги. Він зблід, очі втомлено кліпали.

— Піду під печі, не можу всидіти, — сказав він і вийшов з кімнати.

Незабаром прийшов складач, і Яків мав повну змогу навласні очі спостерігати процес народження живого слова. Пізніше він з таким захопленням крутив машину, наче вона перемелювала все старе, якого багато відчував Яків і в собі і в своїх товаришах-каталях з другої печі. Він був свідком першого нічного штурму комсомольського осередку. Більше того, він сам цілком несподівано став не останнім бійцем в цій нічній атаці. Це почуття сповнювало його досі не відчуваною гордістю й самоповагою.

А кімната редакції-друкарні справді нагадувала метушливий штаб. Починаючи з одинадцятої години й до третьої ночі, вона впустила й випустила не один десяток молодих запальних дозорців.

Свириденко, Таня і Васька Калач ледве встигали вислухувати звіти та переречити дописи.

Постанова загальних зборів комсомольського колективу доменного цеху виконувалася повною ходю.

Коли десь траплялось непорозуміння, хтось недоцінював дозорця і відмовлявся давати йому потрібні відомості — туди вирушав хтось із штабу керівництва. Найчастіше ця місія припадала Свириденкові. Він не міг допустити, щоб будь-хто ставав на перешкоді до здійснення авторитетної постанови комсомолу.

Дозорці взяли під шеляний ковпак увесь цех. Озброєні олівцями і молодечим запалом, вони стали на всіх пунктах, де так чи інак вирішується доля шихти.

Вагарева будка печі № 5.

Напівсонний вагар тільки но зважив цебер і дав вирядку. Дозорець добайливо занотує собі вагу шихти, що мусить іти в піч. Вагар скептично, з вибачливою усмішечкою, позирає на молодого замурзаного контролера. Мовляв „чим би дитина не бавилася, аби не плакала“. Та „дитина“ зовсім і не думає плакати. Навпаки вона виявляє бажання й далі бавитися. Вона підійшла до чорної дошки, де чіткими колонками чисел відзначено склад шихти, і починає списувати на папір числа.

Піч дав відбій. Піч не хоче приймати цебра. І тоді „дитина“ вже зовсім непристойно починає себе поводити.

— Давайте зважимо цебер вдруге, — твердо пропонує дозорець.

Вагар м'яво, з тією ж вибачливою усмішкою, виконує це недоречне бажання вередливої „дитини“.

Дозорець уважно стежить за показником ваги, очі йому поширюються і впливаються, мов дві швайки, в насмішуватий погляд вагара.

— Зараз же скиньте з цебра дев'ять пудів! Негайно! Чувсте?

— Що?

Але дозорець уже вилетів з будки. Він помчав до редакційштабу і, схлившись на ріг стола, нервово нерівними літерами нотує:

„До персональної відповідальности вагара Струпа.

Вагар п'ятої печі, третьої зміни, 3-ї бригади Струп злочинно неухважно ставиться до своїх обов'язків. Вночі на 15 серпня він дав вирядку цебра, а коли піч дала відбій і цебро зважили вдруге, то виявилось, що послано було шихти на дев'ять пудів більше, ніж треба. Вимагаємо притягти до відповідальности вагара Струпа.

Комсомольський дозорець Микола Іванченко.

Біля печі № 4 аналогічна історія. Але дозорець тут напрочуд спокійний. Більш того, він навіть байдужний. Зайшовши до вагара, він насамперед запропонував йому запалити і сам, не поспішаючи, запалив.

— Що, ж товаришу Юхименко, працюємо? — спитав і чвіркнув під ноги.

— Помаленьку, хлопче. А тебе ж що сюди загнало?

— Ішов мимо та й думаю дай загляну, як ото воно шихту складають. З інтересу зайшов. А то катаю катаю вагонетки. а що далі твориться, й не доберу.

— Інтересуєшся, значить?

— Інтересуюсь.

— Що ж дивись. Важитиму подачу.

— Дивлюсь.

Хлопець флегматично дивиться на числа, потім знову одходить набік і знову затагається цигаркою.

Далі двоє у будці обмінюються сторонніми, незначущими словами, реченнями. Дивно трохи вагареві, що хлопець з доброї волі марнує час біля нього замість піти й виспатися як слід. Але тут же знаходить виправдання юнакові:

— Молодий, вітру багато. Хоча все знати... Хай собі сидить, і мені з ним веселіше.

Тільки після четвертої подачі хлопець нарешті підвівся й підійшов просто до чорної дошки з розміткою шихти. Досі він ні разу не зиркнув у той бік.

— Інтересуєшся? — знову запитав вагар.

— Інтересуюсь, — відповів хлопець і, пославши руку до кишені, витяг звідти олівця й бльокнота. Черкнувши щось у книжечку, хлопець знову поклав її в кишеню і, обернувшись до вагара, далеко не байдуже, навпаки енергійно і сердито проказав:

— Було б добре, товаришу Юхименку, якби ви трохи краще інтересувалися своїми обов'язками.

Вагар уже зібрався пужнути непроханого гостя, вже й матючок ворушився за зубами, просячись на волю, але гість не попрощавшись зник. Вдруге згадав за нього вагар Юхименко вранці, коли, здаючи зміну, доп'яв у одного хлопця листівку „За шихту“.

Вона ще пахла фарбою і шпигинаром. Але сильніше за будь-який шпигинар вдарило в ніс Юхименкові заміткою:

„Чим інтересується Юхименко?

Чим завгодно, тільки не своїми обов'язками.

Вночі 15 серпня систематично недоважував по чотири кілограми руди першого сорту „А“ в кожній подачі. Цікаво, хто дав йому право міняти шихту? Невже він не знав, що це відбивається на якості чавуну й роботі печі? Треба притягти до права Юхименка, як шкідника виробництва.

Комсомольський дозорець Йосип Артемів“.

— Чому затримуєте подачу? — гарячкує під першою піччю ще зовсім молоденький дозорець. — Та ви знаєте, та я.. та ми.. та я ж комсомольський дозорець, а ви затримуєте!

— Та що ти кажеш, любезний? Дозорець значить? А - га - а - а!

Високий рудобородий вагар дивиться на метушливого хлопчика очима, повними батьківської теплоти, і ледве помітно всміхається собі в бороду. Густий бас йому гуде, як дзвін, і сам він нагадує дзвіницю.

— Що ви агакаєте? Не дуже, а то пропечатаю! — метушиться ретельний виконавець волі комсомольського колективу.

— Пропечатаєш? Як же ти мене пропечатаєш, любезний, га?

— Очень просто, в газеті. Чого затримуєте подачу?

Вагар ніжно обома руками бере за плечі шуплявого дозорця і садовить його на лавку. Той хоче пручатися, але переконується, що спроба даремна, і раптом затихав.

Тоді рудобородий тихо питає хлопця:

— Ти комсомолець?

— Ну да, а хіба що?

— А я, брат, член партії і вже не перший рік, уяви собі, любезний. Так от давай побалакаємо по душам.

Хлопець на очах зів'яв. Півнячий задьор як водою зміло.

— Думавш, мені не болить, що подача затрималась на сімнадцять хвилин, — м'яко бубонів високий. — Мартенівського шлаку не було. От що, любезний, а ти на мене гримазш. А я аж перелякався: хіба ж можна такий шухер вчиняти, коли робиш відповідальну справу? Добре ж оце, що на мене напоровся. Ми люди свої, можна сказати, а попав би до другого з таким підходом, чорта пухлого б дізнався причин затримки. Треба іноді стримувати свій запал. Так то, любезний.

— Що ж мені робити тепер? — наївно, зовсім по-дитячому запитав спантелечений дозорець. — Затримка ж подачі.

Хлопець дивився просто в рот високому вагареві.

— А ти все таки напиши до листівки про затримку. Обов'язково, любезний, напиши. Треба, щоб вся ваша камса знала, хто винен в цьому. А то ж ерунда виходить. Сьогодні мартенівського шлаку не вистачило, вчора така сама історія трапилася з бесемерівським, а позавчора, хлопче, не було скрапу і його зовсім не подавалося аж в чотирьох подачах. Я вже здіймав бучу — не допомагає. А коли разом візьмемося — їй-право, любезний, діло буде. А тепер сип далі. Ніколи довго розбалакувати.

Дозорець кулею вилетів з будки. Він обов'язково напише про те, що йому розповів вагар.

А як він на нього насів спочатку! Думав, що справжнього, ідейного шкідника спіймав на гарячому вчинкові, — аж воно зовсім не те. Добре, коли він не розповість братві про мій нальот, а коли пробалакається — буде нагінка від Свириденка. Тільки ні, дядя він серйозний. „Любезний“ дядя.

Хлопець, заспокоєний і радісний, мчав до штабу.

А там в освітлених вікнах миготіли тіні, чулося безладне гелготіння молодих голосів, з якого вихоплювався високий тенор Васьки Калача.

Складач набрав останню звістку з фронту.

Коли вже листівка була остаточно зверстана, а Васька Калач встиг досить насмішити дозорців, Таня Ступницька сказала:

— Ну, хлопці, здається, початок непоганий. З цих звітів — вона показала великий жмут дописів — можна не одну листівку скласти. Тепер треба тільки поглиблювати боротьбу, і ми свого дійдемо. А зараз можна йти на відпочинок в глибокий тил.

— Підождіть, ще не все! — підвівся з кутка Свириденко. — Післязавтра у нас буде цехова виробнича нарада. Нам треба виступити на ній організовано.

— Єдиним фронтом, лобовою атакою! — вихопився Васька Калач.

— Не перебивай! — Так от я пропоную всі матеріяли, зібрані дозорцями, систематизувати і бахнути ними на нараді. Це — перше. Друге — технічний гурток. Пишіться, хлопці, не чекайте спеціального запрошення. Бо самим вутром прориву не ліквідуємо. Зрозуміло? Ну от і все. А зараз киш на сідало!

Але дозорці ще довго вовтузилися в редакції, особливо ті, чії замітки увійшли в перший номер листівки. Бажання побачити свої слова видрукувані чіткими рядками перемагало і втому і сон.

Бранці Сидір стояв хмарний, тримаючи в руках листівку, і насуплено зиркав навколо себе; „чи ще хто читає замітку про ледаря Сидора Наливайка“? Та каталі очевидно давно ознайомилися з нею, бо чомусь навіть уваги не звертають на нього. Раніше хоч віталися, а сьогодні ніби не помітили завжди запізненого приходу Сидорового. А може Сидорові тільки так здається?

— Що, читавш, не начитаєшся? — над самим вухом проскрипів Шавкун. — Заробив за усердія подяку.

— Пропечатали, — ніяково усміхаючись, проказав Сидір, і рука з листівкою ледве помітно затремтіла.

— Підожди, ще й не такої заспівають, коли мовчатимеш, — торохтів у вухо Шавкун. — Не дивися їм у зуби: вони тебе пропечатали, на совість ударяють, а ти їм пилюги побільше у вагонетки. Хай знають, як безпокоїть робочих...

І раптом Сидір здригнувся, випростався й усім велетенським тілом повернувся до Шавкуна.

Той від несподіванки аж одступився на два кроки.

Обличчя парубкове пашіло люттю. Очі налилися кров'ю.

— Дядьку! — прохрипів він глухим і чужим голосом. — Геть з очей, бо вб'ю, на місці вгепаю як собаку. Дядьку, сволоч, туди вашу матір... — Два міцні кулаки, що нагадували грудки руди, поволі підводились до зляканого обличчя Шавкунового. Але той плюнув і в'юнко майнув під естокаду. Сидір постояв хвилину нерухомо, потім так наліг грудьми на вагонетку, що аж жили на скронях посиніли і випнулися від натуги.

З НОТАТОК ПИСЬМЕННИКА ОТАВИ

I

Я розгубився. З одного боку, треба щодня давати кілька епіграм до „Тривоги“, крім того посилати нариси до „Вістей“, а головне — я почав писати роман. Але матеріялів така сила, вони так тиснуть на мене, що справді надхнення ні до чого. Аби час. От хоча б сьогодні. Вирішив був знову взятися до продовження пригод Романа Зарубного, але Ступницька погнала в мартенівський пех: там троє робітників, ризикуючи життям, при температурі 110° відремонтували мартенівську піч замість трьох

дів за один день—Волков, Дрожнов, Карпін — ось імена героїв — мартенівців, що зберегли країні 240 тонн сталі. Увечорі безпосереднє соціальне замовлення Ступницької вже виконано, і я сідаю за продовження пригод Зарубного. Треба одверто признатися, що з Захарова оповідач поганенький. Розповідає він лише голі факти, на дає належної характеристики героям, не малює їхніх портретів. Отже, мені доводиться в своїй уяві домальовувати типи. Кажуть, що за місяць приїде на завод сам герой мого твору Роман Зарубний. Обов'язково дам йому прочитати. Цікаво, чи велика прірва буде між реальними і вигаданими мною героями? Чи не підвела мене інтуїція?

ПРИГОДИ КОМБРИГА РОМАНА ЗАРУБНОГО

II

З правого боку комбригові на низькій вороній кобиліччині їхав незмінний Пилип і сторожко скеровував своє довгасте лице вперед у темряву, щоб не прогавити будь-якого шелесту, чи не проморгати тайного вогника. Хоч він і недавно опинився в бригаді, проте довгі переходи, часті й жорстокі сутички з ворогом, безсонні ночі вимуштрували його психіку і з незграбного вайлуватого селянського парубка зробили виструнченого бійця.

Проте на цей раз ні командирів зір, ні Пилипові вуха не побачили й не почули, що в придорожній балці завовтузились якісь чорні тіні: ніяк не можна було відрізнити їх у тумані весняної ночі. Лише „Молнія“ жвавіше почала трусити вухами, танцювати передніми ногами, ледве чутно фуркати.

— Стій! — тихо скомандував командир Пилипові й натяг повід.

— Хто їде? Стій!

З густої темряви раптом вихопилося кільканадцять піших, і в напруженій тиші тривожно клацнули замки рушниць.

Просто на командира та Пилипа насувалося близько десятка багнетів, і тепер уже ясно було видко силуети людей у довгих шинелях, у низеньких кубанських шапочках.

— Вскочили! —

Вирішив командир і в одну мить силою рванув на собі ремінь сумки, де переховувались накази полкам, пляшетка з мапою, накази від штабу армії. Все це м'яко гупнуло в дорожню багнюку. Другим рухом зірвав з плечей мавзера й так само одкинув геть.

— Тепер можна спробувати втекти, — подумав він. Хоч і немає надії на порятунок, зате ж хоч не так легко довідаються про те, що я командир бригади. Просто скажу, що рядовий розвідник.

Але тікати не було куди. Кінну розвідку оточено було тисним колом багнетів. Силуети стояли в великому напруженні,

готові щохвилини розшматувати кулями невеличкий кінний загін, як тільки хтось із нього виявить незадоволення з свого неприємного становища.

Романові стало ясно, що мрія про втечу марна, і доводилося самому першому сказати таке ганебне для всіх слово:

— Проморгали. Тепер тримайтесь. Ні слова про мене, — тихо на вухо прошепотів він Пилипові. Той передавав далі командирова наказу.

— Здавайте зброю! — почулося від переднього гуртка й до загону почали наближатися вороги. Все скійлось так просто й несподівано, що ніхто навіть не подумав висловити будь-якого незадоволення чи здивування. Швидко загін був оточений, роззброєний і поведений далі вздовж шляху, що незабаром вткнувся в широку вулицю села Яроч.

— Кому, кому, а кудому дістанеться, — думав Зарубний, але єдине, що хоч трохи заспокоювало його, це те, що підчас розбродження ніхто не звернув уваги на його шкіряний одяг (бо хіба мало рядових бійців ходили тоді в ньому). Так само непоміченою лишилася й сумка в багнюці та жовта кобура мавзера, що за три кроки вгрузла в колію.

В селі їх швидко роз'єднали за кілька груп. Романа повели разом із Пилипом, і з цього факту командир був дуже задоволений. Він був певний, що на допиті Пилип ніколи не скаже про нього жадного слова. Вночі допитувати їх не збиралися. Всі передчували, що червоні готуються до останнього наступу, селом літали ординарці, зупиняючись біля деяких воріт, пошепки кидаючи пару слів і знову простуючи далі. Коли полонених вводили в село, назустріч їм ішов останній загін туди на фронт, де за дві години в останній атаці повинні зігнутись одвічні вороги.

Командира та їздового, полоснувши між іншим кілька разів нагаями, кинули в порожню комеру на подвір'ї якогось заможного селянина, де звичне око Романове відзначило всі прикмети штабу. В коморі пахло борошном, погано вичиненими кожухами, і десь у кутку шаруділи пацюки.

— Гляди ж, Пилипе, ні слова про те, що я командир. Звуть мене Петром на прізвище — Марченко. Я рядовий червоноармієць з того села, що й ти. Нас разом мобілізували червоні й ми взагалі нічого не маємо — щоб проти повернутися на село. Тоді, Пилипе, нас хоч не зразу розстріляють, а почнуть надсилати етапами від одного коменданта до другого, далі в глибокий тил, а звідти легше буде змитися.

— Ех, товаришу командире! Даремно ви мене попереджаєте. Невже ви думали, що я хоч думкою щось проти вас маю?

А потім, у темній коморі двоє розмовляли між собою мов рідні брати, що довго не бачились. Один згадував село, вечори на ліваді, знайомих дівчат, хлопців, розповідав про своє перше кохання, другий про шахту, про коногонів, що ніколи не зра-

джували друзів, що завжди вважалися за найбільших розбишак. Варто тільки комусь зачепити коногона, й тоді вигадується найстрашніша помста за свого товариша.

Спогади були уривчасті, розмова точилася не плавко, та й чому б їй бути такою, коли щохвилини могли відчинитися двері, й штовхани прикладів негайно розвіють солодкі мрії й спогоди. Але до ранку їх не зачіпали. Цілу ніч велухався Роман, як десь далеко за селом гупали гармати, строчили метушливо кулемети й десь мабуть його бригада без командира веде останній наступ на висоти. Краще б його зразу розстріляли там, на шляху, ніж сидіти тепер тут під надійною охороною й бути безсилим якось вплинути на наслідки бою. Цілу ніч не стулив очей Роман і навіть забув про свою долю.

— Пилипе, прорвуться наші чи ні?

— Як на мене, так прорвуться. Обов'язково.

— Ні, ти помиляєшся, товаришу. Начштаб недаремно втік перед останньою атакою. Не легко доведеться нашим одстоювати позиції. Всі наші вогневі пункти, всі оперативні деталі очевидно прекрасно їм відомі.

Пилипа це не переконало, й він вів своє.

— Що ж, що у них пляни? Алеж у нас народ, не хлопці, а орли! Особливо ваші, луганчани, як один!

Командир нічого не відповів. Він справді уявив собі своїх старих друзів, шахтарів та металістів з заводу Гартмана, що з ними разом пішов бити німців. Далі згадувались численні наскоки на ворога, блискучі перемоги, нечувані рейди в тил, хитрі стратегічні заходи, яких не чекав ворог. А тепер сам вскочив у пастку, та ще по-дурному й несвочасно. А втім, з властивим йому оптимізмом, командир вирішив, що вдаватися в безнадійність рано, що доки він живий, перспектива остаточно не загублена, і, чого доброго, може завтра він знову буде на чолі своєї бригади вести наступ на кадетів.

На дворі вже розвиднялося, сіріло. Це першим помітив Пилип по шматкові неба, що його видно було через прорваний дах. Стрілянина раптом стихла, й лише де-не-де поодинокі постріли нагадували про фронт, про недавній бій. Коли б вона не тривожила весняну ніч, можна було б подумати, що два парубки не в полоні сидять, а прийшли тільки по з вулиці й перед тим, як вмотитися відпочивати на примістці, діляться враженнями про дівчат.

Та про полонених очевидно не забували. Коли зовсім стало світло і ранок, такий свіжий і молодий, прийшов на зміну ночі, їх повели до коменданта. І тут почалося все так, як і уявляв собі Роман. Довго й вперто допитували спочатку Пилипа, хто він, відкіля, чому пішов до червоних, що знає про свого товариша. Низка химерних і найнесподіваніших питань трохи пантеличили незвичного швидко орієнтуватись у такій обстанові хлопця, проте Пилип тримався, як справжній герой. Він наівно

і по-селянському щиро дивувався і знизував плечима, коли його питали про число кулеметів у полку.

— Не знаю, не рахував. Може, десять, а може й двісті. Яке мені діло?

Капітан тримав себе ввічливо, не підвищував голосу, і помітив Роман, що суть зовсім не в числі кулеметів, очевидно, ці дані давно має білогвардійська контррозвідка. З капітанових запитань зрозумів командир, що того цікавить інша справа. Вночі разом із кінною розвідкою червоних в полон захоплено й командира бригади. Це прекрасно знали всі, і тепер завданням було встановити, хто ж саме з дванадцяти душ полонених в Роман Зарубний, луганський шахтар, що найбільше завдав шкоди офіцерським частинам останнього часу. Багато б дав кожний з білих, щоб мати нагоду впевнитися, що саме він у їхньому полоні. Але ніхто з них не уявляв собі цього страшного командира таким звичайним невеличким на зріст молодим хлопцем. Тому велетенського ад'ютанта Пилипа капітан мав більше підстав підозрювати в належності до командного складу червоних, аніж непоказного хлопчика. Проте, коли дійшла черга до Романа, контррозвідник віртуозно і вдало знову з'їхав на свою улюблену тему. Він небагато вимагає від полонених, хай лише вкажуть йому, хто з них командир бригади, і тоді решті нічого не буде. Решта може лишитися служити в білій армії, їх зарахують, як кажуть, на „все види довольствия“, а скінчиться війна, батьківщина відзначить їх, як чесних героїв, що, потрапивши спочатку на хибний шлях, потім щиро спокутували свої гріхи в лавах непереможної армії генерала Денікіна.

Ранішній допит очевидно не дав якихсь втішних наслідків і полонених знову замкнули в комору. Тепер помітив Роман, що в селі готуються до від'їзду. Ще коли їх вели через двір, вони побачили, що вулицями ходили зв'язківці і довгими щоглами знімали телефонні проводи з дерев.

— Очевидно, наших розбито. Білі збираються наступати далі, — обурено подумав командир, але тут же зрозумів усю безсилість свого становища і нічого не сказав з цього приводу Пилипові.

І справді Роман не помилився. Коли їх увечорі садовили в бричку, щоб везти в глибину тилу, до дальших комендантур, в селі вже не було ніяких ознак перебування тут військової частини. Фронт посунувся далі вперед, і вже мабуть білі стоять на тому пагорку, що по ньому колись бригада йшла бадьоро й нестримно, маючи на чолі молодого командира й старого чорнобородого начштабу. Тоді ад'ютант Пилип згадував село й співав своє улюблене „яблучко“, командир глузував з його надмірної ліричності, коні підтюпцем поспішали, щоб пірнути в балці, й для всіх була ясна перспектива — бригада мусить вибити ворога з села Ярки, одтягти сили ворога на цю операцію, щоб дати змогу з'єднатися двом великим червоним частинам. Наказ із штабу армії, підписаний Ворошиловим, промовляв

до командирів важкими, але рідними й зрозумілими словами, і вся бригада знала, що інакше не може бути. А тепер безко-
вечні етапи, настирливі допити і, звичайно, тортури, нечувані,
жорстокі перед тим, як одіслати в „штаб Духоніна“. І шкода
було Романові молодих років своїх, шкода товаришів, що ли-
шилися там без керівництва і мабуть клянуть тепер його за
несобачність. Де це такі бачено, щоб командир бригади їздив
у розвідку? Йому б стояти десь на горбочку, вдивлятися в цай-
сівський бінокль, через ординарців давати накази і зовсім не
плутатися в такі небезпечні речі, як розвідка. Особливо мабуть
критиме його й жалкуватиме старий Петро Семенович, з яким
ще так недавно вони переховували в шафі першу більшовицьку
зброю.

— Але хай не турбуються товариші. Я не такий, щоб так
легко вмерти, я ще не раз спробую повернути одібрані права
в свої руки. Я втечу! Це так напевне, як те, що я—Роман Заруб-
ний, а не червоноармієць Петро Марченко. — Коли дивився на
Пилипа, то бачив безнадійний вираз глибоких сірих очей цього
м'якосердого музикального парубка й не знав командир, за чим
більше журиться його ад'ютант, за своїм життям, що
залежить тепер від бажання якогось напівп'яного контррозвід-
ника, чи за чудодійною гармошкою, покинутою десь в на-
швидку виритих шанцях, там, у балці.

В кожному селі повторювалась та сама історія. Їх потроху
били, довго допитували й ще довше тримали замкненими, на-
півголодними в становищі, що не обіцяло нічого приємного. На
одному з етапів п'яний козацький офіцер очевидно мав поганий
настрій і, коли до нього на допит ввели Романа й Пилипа, він
завдав лише одне запитання:

— Хто з вас командир бригади?

Коли ж обидва похитали головами, мовляв, знати не знаємо
такого, резолюція офіцера була короткою, категоричною:

— Шльопнуть!

Їх негайно вивели на вигін, туди, де самотній стояв вітряк
з одбитим крилом, довго хазяїновито роздагали, і, коли вже
збиралися ставити під млин, із села з'явився вершник, старанно
вимахуючи шапкою. Скоїлась несподівана річ. Із штабу біло-
гвардійського корпусу прийшла телеграма — всіх узятих у полон
у нічній розвідці 13 травня біля села Ярки приставити в окре-
мий відділ штабу корпусу. Про це полонені довідалися тільки
другого дня, а там біля млина вони просто здивовані були
такою разючою несподіванкою. Один Роман відчув у цьому для
себе якусь небезпеку. Справді, чому це раптом в умовах фрон-
тової війни, де життя людини нічого не варте, ними зацікавився
окремий відділ корпусу. Очевидно, там є певні відомості, що
серед полонених перебуває й він, командир бригади, а може
вранці, наступаючи на червоних, білі знайшли в грязюці його
командирську сумку, мавзер і тепер уперто розшукують його.

І він не помилився. Справді, за кілька днів їзди в глибокий тил вони прибули в велику козацьку станицю, що нагадувала наші українські повітові міста. В центрі міста, в будинку колишньої гімназії, містився штаб корпусу, а поруч нього сусідній будинок посів окремий відділ. По місту розгулювало багато козацьких офіцерів, вони виблискували різними військовими пишнотами, бундючно вигинались на своїх м'яких сідлах і з презирством оглядали цивільну публіку, що рясно вкрила тротуари центральної вулиці. Просто з тачанки Романа і Пилипа повели в окремий відділ, а потім несподівано Пилипа одвели кудись на вищий поверх, а Романа запрохали до слідчого.

Його ввели до великої порожньої кімнати. Мабуть тут колись була звичайна кляса, чепурні гімназисти ретельно вивчали Вергілія і Горация, альгебру і історію Іловайського, для того, щоб потім наплювати на цього самого Горация і, ставши „вольнолюбцями“, збільшувати число мішенів для червоногвардійських куль. Вступивши до кабінету, Роман чомусь згадав, яка іронія спіткала колишніх веселих мешканців цієї кімнати. На одній станції він з своєю бригадою захопив у полон цілу дивізію білих. Всі дивувалися такому сміливому нападові Романової бригади, та коли почали придивлятися, хто полонені, то побачили, що 75% з них не вмів як слід заряджати рушницю, шинелі їм обвисали, немов надіті на стовбури, очі по-дитячому здивовані й перелякані.

— А, голубчики, що ж ви наробили? Як же ви попали на війну? Бідні, бідні. Вам би з мамашею чайок пити та розповідати, як ви отримали п'ятірку за латинь, а ви воювати!

Всім шахтарям було весело спостерігати, як багато з героїв цього християнського війства, ці діти, спіймані на шкоді, похапливо кидали в купу рушниць, скидали з себе погони, переплетені шнурком, зривали кокарди з кашкетів і запевняли кожного червоноармійця з Романової бригади, що вони зовсім не винні, що вони мобілізовані і, коли їх відпустять додому, вони навіки вічні ніколи не візьмуться за рушницю.

Думки Романові перебив телефонний дзвоник. Молодий прапорщик, що сидів у самому кутку великої кімнати, підбіг до телефона, і Роман лише чув чітку військову відповідь:

— Слухаю! Так точно! Привели! Слухаю!

Тепер тільки зрозумів Роман, що мова мовиться про нього і що за тим великим столом, де телефон, сидітиме хтось високий чином, хто буде його допитувати, від кого залежить його доля. Чомусь Роман уявив собі старого генерала, що от-от увійде до кабінету й почне ставити йому шаблонні запитання. Але на цей раз він помилився. Бокові двері одчинилися, і високий стрункий полковник по-військовому чітко підійшов до столу. В ту же мить до нього з рапортом підлетів молодий прапорщик, граційно стукнув за каблуками, тонко дзенькнули остроги, а полковник, козирнувши, коротко кинув:

— Потім!

Прапорщик сів на своє місце, зануривши обличчя в папери. Полковник, одним оком зиркнувши в Романів бік, кинув сухо:

— Вийдіть усі, крім арештованого.

Сторожа негайно виконала його наказу, а прапорщик, звівшись на ноги, знову дзенькнув острогами:

— Дозвольте?

— Прошу!

І цей так само залишив кабінет. Тоді полковник рвучко повернувся просто до Романа й сказав:

— Ну здоров, Романо Сергійовичу. Не пізнаєш?

Очевидно полковник розраховував на раптовий ефект, щоб зразу збити з пантелику приборканого командира. І Роман дійсно ледве стримався, щоб не вилаятись широко, від усієї душі, по-шахтарському. Перед ним стояв його колись улюблений начальник штабу. Та сама військова виправа, ті самі чорні, трохи нашіптуваті очі, тільки немає густої, чорної бороди та замість забрудненого шкіряного одягу новенький мундир, ретельно зачісане волосся, чисто виголене обличчя і золото наплечників. Було б найввістію одмовлятися, грати стару роль, обертатися на Петра Марченка.

— Драстуйте, — ледве чутно промовив Роман, стримуючи себе від якогось нерозважного кроку.

Полковник сів за стіл і, очевидно, за старою звичкою слідчого, витяг золотий портсигар, сірники, поклав усе це на стіл, зробив чемний жест рукою:

— Прошу, сідай, командире. Ми ж з тобою друзями були. Ха-ха! Не один пуд соли, як кажуть, з'їли разом.

І всміхається самими очима, де і злість, і ненависть, і спогади чогось минулого, страшного, як кошмар.

Роман підійшов до стола і, не сідаючи, простяг руку до портсигара:

— Запалити дозвольте?

— О, прошу, прошу!

Сиділи кілька хвилин мовчки. Романові в серці клекотіла буря. Як міг він довіряти цьому вовкові різні військові таємниці? Які міг він три місяці їздити з ним однією тачанкою, спати в одній кімнаті, розробляти пляни військових операцій. Правда, його надіслав штаб армії, але куди ж сам дивився? Проте, пізно було вдаватися в спогади, бо реальність, така жахлива, стала перед ним і заступила собою минуле. Одмовлятися тут було б смішним, значить, треба чекати, що скаже він.

А полковник і собі запалив цигарку, ще раз пильно подивився на зігнутого й зблідлого колишнього свого начальника й сказав тихим лагідним голосом:

— Що ж, товаришу Романо. Бачиш, зву товаришем, згадав бригаду. Ситуація змінилася. У людей так багато життєвих шляхів, і не всі ідуть лише по одному. Деякі вважають

за краще сходити з одного на інший, знаюш, як співав наш Пилип колись у полку про чумака, що „йому шляху не питать, прямо степом мандрувать, долю добувати“. Я знаю, ти ладен тепер кинутись на мене, розірвати на шматки, топтатись по мені й це з твого погляду було б мабуть найкращим виходом із становища. Але ти прекрасно знаєш, що твоя бригада далеко звідси відступає від наших частин, що одного мого знаку досить для того, щоб тебе негайно розміняли. Але я не ворог тобі. З усього хам'я, з яким мені довелося зустрічатись по ваших штабах, ти єдиний, мабуть, справді талановитий командир. Я зараз підходжу як військовий фхівець. Коли б ти опинився в іншому військовому оточенні, тебе б чекали дивізії і корпуси.

— До чого це ви гнете? — не стримав себе Роман. Він важко натиснув грудьми на стіл і наблизив своє виснажене обличчя до полковникового. — І нащо вся ця філософія? Здається, справа ясна, як двічі по два чотири. Я командир червоної бригади — ви полковник білогвардійської армії. Невже цього не досить, щоб мене негайно розстріляти?

Полковник спокійно вислухав гарячкові слова Романові, а потім ще лагідніше й тихше казав далі.

— Слухайте, Зарубний. Ви розумна людина, хоч культури у вас кїт наплакав. Мені шкода вас давати в руки чеченців, що вміють перед тим, як розстріляти, тричі заставити людину померти. Мені, просто кажучи, шкода вас, як майбутнього військового генія. Я не перебільшую. Зараз у мені заговорила щирість, і ти мусиш мені вірити.

Полковник схопився на ноги. Він очевидно сам захопився грою, входив у ролю, і слова його ставали щодаї театральнішими, виразнішими, переконливішими. Тепер він в захопленні знову перейшов з Романом на „ти“.

— Ти лишишся в нас. Ми дамо тобі невеличку частину, офіцерський чин, і перед тобою широка дорога. Подумай краще. Ти знаєш, що ваші частини відходять, що більшовицьку Росію з усіх кінців оточило наше переможне військо, і мені шкода твоїх химерних ідей про диктатуру пролетаріату. Наївність це, Романо. І невже ти цього й досі не усвідомив? А у нас ти справді будеш героєм. Ми тобі створимо прекрасні умови, скінчиться війна, ти поїдеш в Академію генерального штабу і не раз добрим словом згадуватимеш сьогоднішній день.

Романове лице закам'яніло. Він сидів блідий і думав, як буде краще, чи негайно вмерти, чи піти на пропозицію полковника, щоб потім при першому зручному випадкові втекти до своїх.

І пригадалися чийсь слова „добре вмерти за революцію, але ще краще жити для неї“.

— Що ж ти думаєш, Романо? Я розумію твоє становище. Проте ми люди військові. Ми мусимо рішення приймати швидко. Думай! Або — або!

І тоді з сусідньої кімнати полились чарівні звуки. Полковник мабуть нарочито лишив двері напівзачиненими, і мелодія сповнила кабінет. Хтось грав на роялі невідомий Романові мотив, але такий ніжний, зворушливий, що хотілося впасти головою на стіл, згадувати свої молодечі роки на шахті й забути полковника з його ганебними пропозиціями, забути все, все.

Добре знав полковник, чим вразити шахтаря. Коли Пилипова примітивна гармошка чарувала командира в найтяжчі хвилини його життя, то зворушливий мотив буржуазного романсу, що виходить легкий, як повітряне мереживо, з-під тонких пальців полковникової дружини, тим пач мусить настроїти молодого хлопця на сентиментальний лад.

Та не так легко було обкрутити Зарубного. Роман прекрасно розумів цей засіб. Але вирішення склав собі незалежно від музик.

— Я лишаюся у вас, тільки прошу, не посилайте на фронт. Я хочу пожити біля вас, придивитись, попрацювати під вашим безпосереднім доглядом, а там далі видко буде. Ви ж розумієте, яка це для мене тяжка справа?

А з сусідньої кімнати то шуміли, хвилями морськими, то тихо дзюрчали, гірськими потоками, чарівні звуки й клали на серце командирове і тугу, і злобу на все, що скоїлось.

— Прекрасна музика, правда, Романе? То грає моя дружина, я тебе познайомлю з нею. А поки доручи мені свою долю. Поперше — я вдвоє старіший за тебе, а подруге, зла не хочу. Від того, що ми розстріляли б тебе негайно, боротьба з вами б не припинилася. „Справа не в особах“ — як кажете ви, марксист.

Рука полковникова машинально натиснула кнопку десь під столом, і бравий прапорщик з'явився в кімнаті.

— Негайно заліchte цю людину до складу комедантської сотні, видайте все належне і ввечорі дасте мені звіт про виконання.

— Слухаю!

Брязкіт острогів, чіткі кроки, і знову тиша.

— Отже ти вільний, Романе, а ввечорі я чекаю до себе. Нам так багато є чого згадати, правда? О восьмій годині ти у мене. Приміщення моє — ось, — і він вказав у той бік, звідки лилася музика. — Я скажу, тебе пропустять.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

I

Ця виробнича нарада нічим особливим не відрізнялася від попередніх. Хіба може що на ній була присутньою нова людина — заступник начальника доменного цеху — товариш Ротман, та ще комсомольців насунуло повну залю.

Інженери, техніки, майстри, десятники і просто старі робітники сьогодні з надмірною увагою прислухаються до молодого клекоту комсомольського. Після позавчорашнього нічного рейду

від них можна всього чекати. Недарма ж ото вони прибули на нараду організовано і з такими надхненними обличчями.

За столом сидів Ротман і теж відзначив собі, що комсомольці очевидно готують якусь „пілюлю“. Від одної думки про це олівець жвавіше застрибав по папері, лишаючи по собі химерний слід із чисел, знаків, формул.

— Досі немає Файна, а то почати б можна, — згортаючи списаного папірця, звертається Ротман до свого сусіди — інженера Карла Крігера.

Той, не поспішаючи, витягає з рота люльку, нахиляє до Ротмана голову і каже по-німецькому:

— Я говорив йому про нараду, але його таки досі немає, колеги Файна.

— Він примушує на себе чекати багатьох людей. Це не добре, Карле Марковичу. Як ви гадаєте?

— О, звичайно, то є недобре, — погоджується Крігер і знову спокійно вкладає цибух поміж жовтих зубів.

Перед самим обличчям Ротмана на стіл палає туго згорнутий папірець. Молодий інженер розгортає його і переконується, що цидулку надіслано саме йому.

Хемічним олівцем розмашисто чиясь рука писала:

Товаришу Ротмане!

Рапартуємо: комсомолія прибула на нараду стрункими лавами. Настрій войовничий. Доки він не прохолонув, пропонуємо починати. Бегемота мабуть не дочекаємось. У нього взагалі немає звички часто з'являтися на засідання.

Ступницька, Свириденко, Гаррі Піль (він же Васька Калач), Петро Єрмолов.

Ротман розшукав поглядом групу нетерплячих авторів записки і привітно всімхнувся їм на знак цілковитої солідаризації з їхньою пропозицією.

А ще за хвилину він підводиться з-за столу і оголошує виробничу нараду за відкритою. Проти цього ніхто не заперечує, а комсомольський куток втихомирюється. Швидко почнеться справжня робота.

Крігер почав вичищати люльку, щоб знову наповнити її пахучим кепстеном.

— Завдання сьогоднішньої наради, — каже Ротман, — виявити всі неполадки в роботі домен і накреслити низку практичних заходів до збільшення випуску чавуну. Основне, що повинно цікавити нас — це питання шихти. Ми злочинно ставимось до неї, а від неї залежить і якість чавуну і продуктивність роботи домен. Найбільший нам ворог — це часті перешихтовки. Я підрахував, товариші, і вияснив нечувані речі. За одну лише декаду липня ми мали сто сімнадцять перешихтовок. Це — жах.

За кордоном шахту міняють один раз або двічі на місяць, а у нас за одну декаду сто сімнадцять перешихтовок. За такого стану ми ж ніколи не вийдемо з проривів. Хто відповідає за це? Від кого залежить успіх боротьби за постійність шихти? Начальника цеху, на жаль, тут немає, і ми попросимо товариша Крігера дати нам пояснення з цього приводу, — обернувся Ротман до свого сусіди.

Той поважно хитнув головою:

— Так, я дам пояснення.

Ротман провадив далі перелік помічених ним хиб у роботі цеху, і з кожним новим фактом голос йому ставав нервовішим, жести короткими, одривчастими.

Він захоплювався, цей молодий інженер. В його світлій голові не вкладалася та сила хиб, що мирно співіснувала в цеху поруч зі справжнім героїзмом окремих бригад. Хиби тиснули на черепну коробку, розпирали її і, окутані гарячими слова Ротмана, хльостко цвяхкали присутніх по вухах. Може від того й червоніли вуха Крігерові, а може від надмірного вживання кепстену. Не це зараз цікавило присутніх. Цікавило всіх те, яким чином заступник начальника цеху, цими днями лише призначений на посаду, говорить про роботу печей так, наче працює біля них щонайменше три роки.

І ще цікавило присутніх, яку саме відповідь дасть Крігер на Ротманів закид про перешихтовку. Ні для кого ж не таємниця, що шихту складають лише Крігер та Файн. Отут і важливо, що саме казатиме отой мовчазний німець.

Ротман тимчасом сказав все, що хотів сказати. Він стоячи обводить очима присутніх.

— Хто далі хоче висловитися з приводу зачеплених питань?

На комсомольців він навіть не дивиться. Ротман певний, що тих довго запрошувати не доведеться. От коли б загомонили старі майстри, десятники, робітники. До цих людей, до низових командирів металевго фронту, молодий інженер ставиться з особливою повагою.

Але „залізний фонд“ цеху ще не розколихався. Мабуть свідомо стримуються, передчуваючи атаку з іншого боку. Недарма ж ото в комсомольському кутку таке поживавлення.

Тоді й Ротман спинає погляд на Свириденкові: „починай чи що“.

Той похапливо щось говорить Калачеві, штовхає під бік Єрмолова і підносить догори руку.

— Почали, — рішає Ротман і рівним, удавано байдужим голосом сповіщає:

— Слово має товариш Свириденко.

— Товариші, я хочу навести лише один факт, що трапився вчора у ваговій будці четвертої печі, — почав секретар осередку, розгортаючи аркуш паперу.

Очі всіх спинилися на аркушикові.

— Виходь до столу!—гукає Храпченко з передньої лави. Щоб бачити Свириденка, йому треба повертатися всім тулубом, а це до біса незручно.

— Можна! — легко погоджується промовець і повільно сходить на поміст.

— Ну от, — каже він, спершись одною рукою на стіл. — Тут товариш Ротман говорив про часті перешихтовки. Дозвольте навести приклад. Вчора, приміром, о 3 годині вдень на дощці у ваговій будці висіла така таблиця шихти...

— На якій печі? — обзивається з третього ряду Стоян. На виробничі наради він не любить ходити, але сьогодні його привілок сюди Васька Калач.

— На четвертій, Васильовичу. А тепер я читаю таблицю Слухайте.

Домна № 4

Кокс	6200 kl.
Антрацит	300 "
Руди 1 сорту „А“	2400 "
Руди 1 сорту „Б“	1400 "
Руди 2 сорту Б	1500 "
Руди 3 сорту „А“	2750 "
Руди 3 сорту „Б“	850 "
Руди 4 сорту	850 "
Манганової руди	400 "
Зворотної жухелі	200 "
Вапняку (Білокриничанського)	2800 "
Мартенівської жухелі	— "
Скрапу зворотного	100 "
Скрапу із склепу	700 "
Бракованого чавуну	50 "

Присутні терпляче і нашорошено слухали склад шихти.

Свириденко, вичитавши таблицю, згорнув аркушика і всією постаттю повернувся до столу:

— Оце така таблиця була на дощці вчора о 3 годині вдень. Правда ж, товаришу Крігер?

— Так, правда, я сам складав цю таблицю, але в чім річ, я нічого не розумію, товаришу Ротмане? — тихо заговорив Крігер, здивовано звівши догори кошлаті білі брови.

— Слухайте далі! — заспокоїв його заступник начальника цеху.

Тепер Свириденко звертається до всіх присутніх.

— Даремно хвилюється товариш Крігер. Він склав шихту, і ми певні, що склав її як слід. Не в тому суть питання, — поволі кидав слова Свириденко.

— А в чому ж нарешті? — вихопився непосидючий Храпченко. — Говори вже, не тягни!

— А в тому, що того ж таки дня, себто вчора, тільки о 6 годині вечора, під тою самою піччю, на тій самій дошці вже красувалася інша таблиця. Я не буду зачитувати її цілої, але скажу, що в другому варіанті зварочної жужелі було збільшено на п'ятдесят кілограмів, а руди першого й другого сорту зменшено кожної теж на п'ятдесят кілограмів. Нам невідомо, що примусило Файна робити перешихтовку, але нам зовсім не байдуже, коли такі факти будуть повторюватися надалі. Я міг би навести ще кілька випадків перешихтовки, та хай краще про це скажуть вагарі. А ми, комсомольці, вимагаємо встановити сувору персональну відповідальність за кожну перешихтовку і просимо приписати це до пропозицій, товаришу Ротмане.

Свириденко пішов до свого гурту.

— Я хочу дати довідку, — сказав Крігер — Колега Файн...

— Краще потім, добре? — ввічливо стримав його Ротман.

— Гарзд!

Слова раптом попрохав Стоян. Для багатьох це було справді несподіванкою. Ступницька і Васька Калач переморгнулися: вони бачили, що їхнє товаришування з старим майстром вже починає давати реальні наслідки.

— Я по шихті мало що кумекаю, — каже Стоян, — моє діло біля печі. Ну тільки ж хвормена безобразія, коли часто міняють шихту. Іть домна — вона ж як жива людина. Унутреності у неї дуже чутливі. Одно слово, хемія. Чогось не даси, або передає, а воно вже, дивись, і чавун поганий іде. А як на мене, так треба, щоб не засмикували печів. А то сьогодні одна шихта, завтра друга, післязавтра третя. Хвормена безобразія. Свириденко правильно сказав, я його підтримую. Треба відповідальність суворо завести, а то від поганого харчу у домни жолудок заболить. А тоді лікуй, а чавуну бог дасть. Отака моя думка, товариші.

Після Стоянової промови комсомольці вирішили далі вести своєї.

Правда, непосидючий Васька Калач хотів розпочати атаку зараз же по виступі Свириденковому, але піднесена рука Стоянова стримала його запал.

Тепер Таня дала розпорядження, моргнувши Свириденкові.

— Починайте!

Той передав далі гасло редакторки, дававши від себе:

— Тільки суворо дотримуватися виробленого порядку. Не вихоплюватися, поки не дійде черга!

Першим підвівся Петро Єрмолов:

— Ми пропонуємо записати до протоколу такі пропозиції, — сказав він. — Перше: щоб газувальник не закріплювався високою температурою, бо тоді закріплюється жужіль і не йде з печі, а значить не йде й чавун. Таких випадків під кожною домною можна знайти безліч. Друге: своєчасно давати температуру, а то піч захолоне, і виходить бракований чавун - сирець і, нарешті,

третє — дуги пропонуємо одним апаратом не більше від двох годин. Коли дуги більше, апарат остуджується і не дає належної температури. Прошу записати оці наші пропозиції...

— Ніхто не має заперечень? — спитав радісний Ротман. — Не чути? — Запишемо!

Василька Калач:

— Мої пропозиції з другої опери. Від імени комсомольців-каталів пропоную вжити таких заходів щодо збільшення випуску чавуну. У нас щодня з колошників вилітає в повітря дорогоцінна рудяна пилюга. Це злочинне марнотратство. Пропонуємо поливати руду в скіпах і у вагонетках. Таким чином зменшиться винос руди, а значить збільшиться кількість чавуну. Крім того вимагаємо притягати до суворої відповідальности тих каталів, що посиляють в піч великі шматки руди, вапняку та коксу, або навпаки засмічують шихту. З свого боку ми, комсомольці, будемо боротися за це до переможного кінця, аж доки слово „прорив“ не зникне з нашого вжитку.

Мовчазний велетень — каталь Яків Юрченко:

— Я про аристократію скажу. Чому на прийом змінноустрічних майже ніколи не приходять горнові, формівники, чавунники? Чим вони кращі за каталів? Ну тільки каталі завжди приходять, а ті аристократію строять. Треба, щоб надалі вся зміна була... А також я пропоную взяти як слід в роботу тих вагарів, що не дотримуються встановленої шихти.

Формівник Йосип Артемів:

— Треба боротися за товариську взаємодопомогу в цеху. Чому газувальники й водопровідники завжди допомагають формівникам, коли у тих, „запарка“, а поміж рештою робітників якоїсь солідарности. Ставляться до роботи так, наче роблять на хазяїна. Ми, комсомольці, поставимо це на профорганізації своїм порядком, але треба й тут про це говорити. А друге, що я хотів сказати, це про випуск жужелі. Чому іноді несвоєчасно випускають жужіль? Хіба не знають, що коли його довго не випускати, він ловиться на вдувала?

Каталь Микола Іванченко.

— Я хоча й не працюю безпосередньо біля печі, але в журналі „Робітник-Металург“ вичитав, що для печі потрібне рівномірне тиснення дуття. Треба, щоб температура хиталася в межах 30—40 ступнів. Коли ж підчас нічного комсомольського рейду перевірів роботу газувальника на шостій печі, то там хитання температури доходить 100—150 ступнів. Куди ж годиться така робота?

І далі один за одним, наче за командою вносила пропозиції комсомольська фракція.

Ротман ледве встигав занотовувати їх.

— Молодці! Тиснуть по-більшовицькому! — думав він, слухаючи обмірковані ділові пропозиції молоді. — З ними можна боротися за шихту.

А підвівши голову, спіймав Свириденків серйозний погляд і злегка психитав головою:

— Ну й ну!

— Нічого, слухай, — самими губами відповів секретар комсомольського колективу.

А слухав комсомольців не лише один Ротман. Слухав їх, непорушний, мов закам'янілий, Крігер, слухав екзальтований Храпченко, поважний Стоян, слухав десятник Бурчак, як завжди маючи щось „себе на уме“, слухали старі виробничники і молоді студенти-практиканти.

Всі відчували, що після комсомольських виступів уже ніяк не можна буде одмовчатися на нараді, доведеться говорити, щоб не піти звідси остаточно розбитими і знеславленими.

Мабуть те ж саме відчував і Крігер, бо, діставши від Ротмана слово, хвилину поправляв на собі костюма, провів долопею по опукуватому любові, урочисто витяг з рота люльку. Це означало, що своєму виступові інженер надає не абиякого значіння.

— Товариші! Я дуже радий, що молодь виявила сьогодні таку активність. Це надає мені бадьорости. Я завжди почував себе самотнім у своїй роботі. Тепер я бачу, що помилявся. Ви тут говорити про перешихтовку. Елементарна чемність не дозволяє мені говорити тут про ставлення до складання шихти з боку начальника цеху — мого колеги Файна. Його, на жаль, немає тут, але я мушу сказати: у мене з ним не завжди однакові способи складання шихти. Часто трапляються розходження, а звідси й перешихтовки. Але я мушу заявити: якість шихти великою мірою залежить від того матеріалу, що ми одержуємо з Кривого Рогу, з Гутченківських коксових заводів, з кар'єрів Єленівки та Білої Криниці. Вони нам систематично надсилають недоброякісну сировину, часто зовсім не виконують наших рознарядок. Тому, коли брати питання у всій складності — треба виносити боротьбу за шихту далеко за межі нашого цеху.

Взяти хоча б інші цехи нашого заводу, зв'язані з роботою домен. Мартенівський і бесемерівський дають засмічену жужіль, копровий несвоєчасно надсилає скрап, транспортний систематично затримує ковші. А все тяжко відбивається на продуктивності роботи домен. Щождо мене, — то я люблю виробництво над усе і завжди намагатимусь підтримати й реалізувати всі пропозиції, що ви їх даєте на нарадах. Особливо ж мене тішить той факт, що боротися за шихту почав комсомол. І хочу вірити у ваші перемоги, мої молоді друзі. У вас вогонь, запал, напористість, у нас, інженерів — знання. Разом ми дійдемо великих успіхів.

Від комсомольського кутка пролунало кілька дружніх оплесків. Поблискуючи окулярами, задоволено посміхався Ротман. Значуще презирнулися старі робітники.

Багатьом з них промова Крігера здалася неширою. Як таки справді можна отак вихвалити комсомольців? З якого дива?

А тазмниця шихти? Чому він про це не обмовився жадним словом? — Ні, мабуть тут щось не те.

— Алеж говорячи навіть хвилюючись, клятий німчура, — думає Храпченко. — Мабуть таки справді дійшло. Подивимося, як на ділі покаже себе.

Ротман формулював пропозиції. В залі стояла тиша. Цікварчаз кепстен в старій обкурений люльці Крігера, ясно і одверто дивилися його голубі очі у натовп. Коли він поглядом натикався на комсомольські напружені обличчя, зморшки під очима збільшувалися: Крігер непомітно веміхався. І не всім було ясно, що ховає він за тією посмішкою: своє задоволення, чи презирство і до своєї недавньої промови і до тих, хто її слухав.

Тільки Ротман, згадавши свою вчорашню розмову з Крігером, що відбулася на самоті під кавперами, вирішив, що з ним легко буде налагодити тісний контакт.

Отже директиву Юровського він, Ротман, успішно виконує. Це надало молодому інженерові ще більшої певності й віри в свої сили.

До комсомольських пропозицій, прочитаних ним, посипалося безліч додатків від старих виробничників. „Залізний фонд“ нарешті по-справжньому розгойдався. Ротман ніколи не сподівався, що перша нарада за його головуванням буде такою продуктивною. Та він розумів, що цей успіх великою мірою треба завдячувати комсомольцям, які так організовано виступали сьогодні.

Закриваючи нараду, він довше ніж слід спинив свій погляд на червоні хустині редакторки і вдячно підморгнув Свириденкові.

— Таню, ви сьогодні виявили себе прекрасним організатором. Комсомольці виступали, мов справжні доменні вівки!

— Дайте їм опонувати техніку, — вони ще не такої заспівають. Це ж хлопці! Вогонь хлопці.

Ротман і Таня йшли вдвох вузькою алеєю, що вела до редакції „Тривоги“.

— Але до вогню треба тверезого розуму, і я певний, що тим розумом їхнім є ви, Таню.

— Ні, вибачте: а Свириденко, а Калач, а Єрмолов, а... та що там говорити. Колектив одне слово, товаришу Ротмане. Всі в одну точку б'ємо, а ви чомусь вирішили сказати мені комплімента.

Ротман постановив собі бути одвертим. Справді не до лиця йому закидати „наздогад буряків“.

— Дешевими компліментами, Таню, вас звичайно не зворушиш. Але мені вже давно хотілося сказати щось хороше, тепле, людське. Ви мені подобаетесь, Таню. Мені стає радісно й надійно, коли десь на нараді, або на засіданні я бачу вас. Тоді сили зростають вдесятеро, і здається все таким ясним і до-

сяжним. Нарешті ж маємо ми, Таню, право на особисте життя, чи ні?

Ротман помітно хвилювався. Він вдесьте вже то сунув руки до кишень, то знову, немов опікшись, витягав їх звідти.

— А хто вам сказав, що не маємо, товаришу Ротмане? — Звичайно, маємо повнісіньке право, але ж шихта... розумієте шихта... Ротмане. — Коли б нам тільки вийти переможцями з цієї боротьби...

— Одне одному не заваджає, — виправдувався Ротман, хоча винним себе не почував.

— Заваджає, запевняю вас, що в даному конкретному випадкові заваджатиме. Ви подивіться на нашу комсомольську братву: молоді, здорові, орли-хлопці і замість того, щоб швендяти вечорами по паркові — вони ідуть в нічні рейди, недосипають ночі, одвідують безліч різних засідань, зборів, зльотів, нарешті жадібно читають, вчаться. Уявіть собі, що б вони сказали, — коли б, приміром, інженер, на якого вони покладають найкращі свої надії, і редакторка газети раптом розвели слиняву лірику з різними там побаченнями, листуванням, зідханням та іншими накладними витратами цілком законного людського почуття. Вони б, запевняю вас, не похвалили отих накладних витрат. Авторитет ваш і мій, такий потрібний для боротьби, трохи похитнувся б. А на думку таких хлопців, як комсомольці-доменці, зважати треба. Знаєте, класовий контроль навіть над так званими особистими справами річ для нас цілком природна. Проте ви, здається, не збираєтесь признаватися мені в коханні? Правда ж ні, товаришу Ротмане?

Інженер був збитий з позиції. Звичайно, він міг би ще сперечатися з редакторкою, міг би переконати її, що успішне розв'язання особистого збільшує продуктивність у громадській роботі. Та чи доречно справді розводити зараз дискусію на цю тему, коли вона очевидно поспішає до своїх дозорців, до безконечних звітів оперативних постів про хід боротьби за шихту, а йому, Ротманові, вже давно пора йти на технічний гурток?

Ні, таки вона має рацію.

І Ротман мляво відповідає:

— Того, що я збирався казати, Таню, я мабуть не скажу, але можливість повороту до цієї теми, для мене принаймні не виключена.

— Он як. Коли справа стоятиме в абстрактній площині, я з охотою поспережаюся з вами, товаришу Ротмане, а коли у вас є тенденція конкретизувати і реалізувати свої погляди хоча б на мені — то, по-чесному заздалегідь попереджаю: нічого путнього з цього не вийде!

— Нащо зарікатися, Таню? Все може бути, — розчаровано вимовив Ротман.

— Коли хочете, можу одвертіше сказати. Нам з вами немає чого в кузьмірки гратися. Досить з нас тасмниці шихти — щоб

зі своїх справ робити нові таємниці. Отже слухайте: перша причина вам відома: зараз просто немає часу для любовних справ, а друга та, що я вже маю собі товариша, з якого цілком задовольна. Правда, його тут немає. Він в Харкові вчиться на інженера, але це не міняє становища. Звуть його Роман Зарубний — був майстром у доменному. Оце й уся недовга, товаришу Ротмане. А тепер на все добре. Мені треба читати гранки.

Ротман довше, ніж треба, тримав теплу долоню дівчини в своїй гарячій руці і, дивлячись просто в глибін її синіх очей, тихо сказав:

— Алеж друзями будемо, Таню?

Та раптом енергійно і захоплено стиснула Ротманову руку:

— Оце я розумію. Звичайно ж, любий Ротмане, будемо з вами вірними хорошими друзями. Тільки не вішайте голови і забудьте за нашу сьогоднішню розмову! Добре?

Молодий інженер вимушено всміхнувся.

— Добре, Таню!

Вони розійшлися, кожний у своїй справі. Таня — редактор „Тривоги“ і Ротман — молодий заступник начальника доменного цеху.

Від заводу саме несло сірчаними газами і чорним дрібним пилом. Пил притрушував рівно підстрижені ряди жовтої акації і непомітно сідав на прив'язі кущі білих айстер.

II

Інженер Файн, високий, огрядний і вже помітно трухлявий, готувався до зустрічі гостей. Жовтувате, брезкле лице сумлінно підтримував бездоганно білий, твердий і блискучий комірець закордонної фірми. Від того голова Файнові трималася високо й монументально, надаючи всій постаті інженеровій вигляду незламної певності й самоповаги. Пишні сиві вуса, що бубликом обрамляли широке підборіддя, кошлаті і такі ж сиві брови робили Файна подібним до тих славнозвісних царських генералів, що за вислугу років, згідно з статутом, виходили „в отставку с мундиром, пенсией і правом пробовання борща во всех богоугодных заведениях, отнюдь не высказывая своего мнения“.

Проте Файн і не збирався виходити у відставку. Навпаки, він один з двох на цілому заводі володіє таємницею складання шихти, і це ставить його в незалежне ні від кого становище. Принаймні такої думки був сам Файн і, користаючись з цього, влаштувався на радянському заводі не гірше, ніж колись, у „старі, добрі часи“.

От і сьогодні у Файнів черговий журфікс, і довгий стіл нагадував білосніжне плято, що на ньому чиясь рука, не позбавлена почуття симетрії, розкидала ельбурси карафок і арарати наїдків.

Але поруч них мов маленькі пагорки, різними кольорами переливалися бакалі, бокальчики, чарочки, консервні коробки, срібні солянки й блискучі ножі та виделки.

Ну чим, справді, не „доброе старое время“?

Одно слово „мировой випивон плюс закусон“ за термінологією одного з постійних відвідувачів Файна — помдиректора заводу в справі кадрів Ярова. Але сам господар скромно називає це лише інтродукцією до справжньої симфонії бокальчиків, тарілок і чавкотливих ротів із попсованими зубами.

Інженер Файн увесь у середньовіччі. Йому досі сняться таємничі замки десь у Шварцвальдських лісах, йому, особливо з перепою, ввижаються мученики за науку, за щастя людства, і тоді він знаходить виправдання свого становища в радянській країні. Адже й він такий мученик і страдник за науку. Адже більшовики відновили часи інквізиції і автодафе.

Це Файнова надбудова, так би мовити, „душа“, вища сфера, а база? — база — це карафки, „закусон“, і розкіше приміщення на чотири кімнати.

А тринадцять років тому...

Революція взяла Файна, колишнього керівника заводу франко-бельгійського товариства, взяла його за товстий карк і шпурнула далеко набік. Тоді Файн у далекому провінційальному місті, затуливши вікна чорними шторами, щоб не чути пострілів з гармат, захопився філософією середньовіччя, а його дружина Іра Михайлівна творила йому матеріяльну базу, продаючи й вимінюючи на їжу рештки колишніх розкошів.

І дивно було Файнові. Та ж сама революція, коли одгрімилі громи, розшукала його за темними фіранками, знову взяла, але вже не за карк, а за плече і, виволікаючи зі стосів старовинних книжок, революція твердо, але без злості сказала Файнові:

— Ми пускаємо завод. Ви, здається, інженер? Фахівець-шихтовник, а нам таких бракує. Ходім!

Файн почував на плечі важку мозоляну руку. Вона тиснула його вагою рейки. Отже годі було думати про будь-яке заперечення чи навіть вагання. Файн пішов на завод, але капущини, анабаптисти, чистокровні принці і святі діви міцно посіли своє місце в Файновій голові. І досі він ніяк не розумів своїх колег-інженерів, що навіть за дружньою вечерею з карафками, говорять про завод, про його життя й боротьбу. Таких він завжди вважав за людей обмежених і недалеких і говорив про них словами невмирущого Кузьми Пруткова:

— „Специалист подобен флюсу. Полнота его одностороння“.

Ясно, що себе Файн вважав за універсально освічену гармонійну людину.

— Ір-я, — сказав він, спиняючись біля столу й скинувши очі на стінного годинника. — Я задоволений інструкцією, любя моя. Але лицарі нашого скромного ордену чомусь запізняються.

— Одного прошу в тебе, Фрідріху, стримай будь ласка того дурня від анекдот. Коли він розповідає на політичні теми ще сяк-так, можна слухати. Іноді навіть смішно й дотепно виходить. Але, беронь боже, почне про кохання та інші делікатні речі. Це просто жах!

— Го-го-го! — реготався Файн. — А що ж йому робити крім анекдот, моя люба Ірен. Може про Карла Великого говорити, про Ролянда, про Тому Аквінського, го-го-го?

— Що тебе так смішить, Фрідріху, я тебе питаю?

— Твоя наївність, Ірен. Невже ти досі не впевнилась, що для помішника директора більшовицького заводу ніяких знань не треба. У Ярова хоч анекдоти за душею. А решта тільки й знає, що постанови ЦК, п'ятирічка, шкідники. Дальшого вони не можуть розуміти. Думка їхня за ці обмежені питання ніколи не шугав. Такі пороку не вигадують і Америк не відкривають, моя люба Ірен. Ти це мусиш знати.

На сходах загупало кілька ніг, і почувлися мішані голоси.

Ірен заметушилася біля люстерка на комоді.

— Ах, ідуть!

Файн звичайним рухом поправив твердий комірець.

— Так, це напевне вони, Ірен.

Подружжя не помилилось. Справді це були „вони“.

Першим відчиняв двері і переступив поріг Яров.

— А закусов! На ять! От лафа! Драстуйте, Ірен Михайлівно, і ви, Фрідріх Маркович. — Під таку ж закусь можна цистерну випити й ніяких гвоздей.

— Прощу, прощу, — говорив Файн, усміхаючись, а в думці відзначив: „хам, преться в двері попереду всіх, замість пропустити першими порядних людей“.

Несміливо, слідом за Яровим у кімнату увійшла Лія. Тоді Яров, намагаючись взяти урочистий тон, зробив рукою широкий жест, зігнув трохи набік густо напوماжену голову й сказав:

— Знайомтесь. Моя стара знайома Лія Іванівна. Я давно обіцяв привести її до вас, тільки часу не було.

Лія байдуже тисла руки господарям, тоді, як решта гостей заповнила кімнату. До інженера Файна прийшла сьогодні, як і завжди, верхівка старої заводської інтелігенції. Був тут голувий лікар Шишов, середнього віку, щуплявий блондін, людина ще не стара, але з якимсь безнадійно меланхолійним виразом обличчя, ніби він цим підкреслював, що життя його стомило, що він не знаходить просвітку в ньому. Одвідував Файна він тому, що любив слухати теревені старого інженера про середньовічних героїв, іноді вставляв кілька зауважень, а найбільшою іринадою для нього була звичайно вечерея, виготовлена майстерними руками Іри Михайлівни за останнім словом німецької техніки. Третій гість був високий на зріст блондін, чисто голений, він постійно, за всякого становища, смоктав

довгу німецьку люльку. П'ять років тому він приїхав на оцей завод з Франкфурту, його запрохано, як фахівця доменника, й він, типовий бюргер, за п'ять років перебування у радянських умовах, не змінив своєї зовнішності, був такий же рівний в бездоганно припасованому сірому костюмі, розмовляв короткими одривчастими фразами, не любив порожніх балачок, а найбільше анекдот Ярова. В таких випадках він напружено смоктав люльку або, низько схилившись на стіл, ретельно знищував усе, що підсовувала йому дбайлива рука господині. Зовнішністю своєю, вмінням триматися він дуже нагадував Файна, коли тому відкинути років з двадцять. Насправді ж це були люди різного складу. Особливо багато розходжень виникало у них в питаннях виробництва, але на вечірках про це не говорилося. Цього не любив господар, і чемність вимагала шанувати традиції порядного дому.

Іноді на вечірки до Файна приходили дружини лікаря та інженера, але сьогодні їх не було. Отже Лія, вперше опинившись в гурті мало відомих їй чоловіків, почала розмовляти з Ірен Михайлівною, щоб хоч на хвилинку відколікти від себе увагу лікаря та Ярова, що один поперед одним намагалися виявити свої найкращі до неї почуття. Один німець тримався щодо неї підкреслено байдуже.

— Прошу сідати! Але сьогодні у нас такий бідний стіл. Так тяжко достати чогось, — заговорила господарка, але її запрошення сприйняте було, як порожній звук, як нікому не потрібна традиція. І без цього кожний вже міряв оком і оцінював якість наїдків, розраховуючи, де краще йому примоститись.

— Наш орден не в повному складі, — почав Файн, беручи до рук карафку з блідозеленою горілкою. — Я не бачу Софії Іванівни, кинув він у бік лікаря, а також Марґарити Генріхівни.

— Моя Марґо розчарована в людях, Фрідріху Марковичу. Впала в меланхолію. Говорить, що не бачить людей, таких героїчних і сильних, які прикрашали історію людства протягом багатьох століть! — хмарно бовкнув лікар, звертаючи розмову на улюблену господарем тему. Цим він ніби дякував Файнові за гостинність.

— Просто ви хочете сказати, що роля Діогена, який вдень з ліхтарем шукав людину, в даний момент вам найбільше до вподоби? — несподівано і грайливо запитала Лія. Вона вже акліматизувалася в новому оточенні.

Лікар у відповідь граційно схилив голову, а Файнові стало приємно, що його нова гостя згадала філософа. Він уже хотів почати безконечну волинку про якогось свого чергового середньовічного героя, але тут вихопився Яров.

— Про якого це Діогена ви згадали, Ліє Іванівно?

— Про того, що сидів у бочці. Хіба ви його не знаєте? — ядовито бовкнув мовчазний німець і знову жваво засмоктав трубку.

— От дурень був, чого б ото я сидів у бочці та ще й в порожній? Я розумію, коли б ця бочка була з горілкою. — Яров починав входити в ролю. Він був глибоко переконаний, що кожна його фраза — це глибока сентенція, повна захованого змісту й неперейденої дотепності.

— Річ у тім, — сказав Файн, — що це був дуже розумний філософ і більше мріяв про походження світу, ніж про горілку.

— Я йому не заздрю! — відповів Яров і на підтвердження раптом випив чарку горілки.

Ірен Михайлівна вирішила, що їй треба вигадати ще якесь виправдання для бідности вечері й почала ще ретельніше припрошувати всіх їсти.

Лікар мляво, наче виконував сумний обов'язок, нахилався на свою тарілку різних наїдків, потім чемно брав чарку двома пальцями біля самої основи (щоб давала малиновий дзвін) і, відставивши мізинного пальця, чемно звертався до Лії, що сиділа напроти.

— За ваші прекрасні очі. Ви справді яскрава зірка на темному фоні наших заводських буднів.

— Який зворушливий комплімент, — напівжартома відповіла Лія. — Ви на вигляд здаєтесь скептиком, а виходить — в душі поет. Це зворушливо.

— Лікар правду каже, — вихопився Яров. — Звичайно серед наших пролетарських монашек, серед різних там ідеологічно-витриманих комсомолок. Лія є справжня жінка.

— Що, що, хто там згадав за монахів? — обізвався напівпідпилий Файн. — Та ви знаєте, що монахи посували вперед людську культуру. Ви знаєте, Джордано Бруно, Лютер... Нарешті, Коперник — це ж усе монахи.

Файн, як кажуть, сів на свого коника, і всім стало ясно, що коли не звернути балачки на іншу тему, то він цілий вечір буде розповідати деталі життя всіх монахів, що тим чи іншим визначилися в історії людства. Тому Яров, з притаманною йому нахабністю, підвівся на ноги з наливою чаркою й голосно вигукнув:

— Геть релігійний дурман. При чому тут взагалі монахи й інший опіум для народу? Пропоную випити за нашу нову знайому, Лію Іванівну, за її майбутню працю на нашому заводі.

Файн подивився на нього так, наче збирався дати своєму гостеві в обличчя, але, щось пригадавши, лише сердито засопів і перекинувся поглядом з інженером, мовляв „бачили дурня — подивіться“. Але вголос він не сказав нічого, бо, не дивлячись на свій незалежний світогляд, все таки вважав за краще не вступати в гострі конфлікти з заводською адміністрацією.

Все інтенсивніше перехилиялись карафки над чарками, рвучкішими стали руки гостей, легким п'яним туманом застилалися очі.

Лікар вдався в ще більшу меланхолію. Він недбало розлігся в кріслі і блілим пальцем виробляв на скатертині якісь невізразні знаки. Жінки, очевидно, знайшли цікаву для обох тему, бо, посидівши трохи біля столу, підвелися разом, і господарка сказала:

— Вибачте. Я хочу Ліі Іванівні показати своє приміщення. Ми з нею потоваришували, і, я думаю, ви дозволите мені на невеличкий час позбавити ваше миле товариство її присутності.

Інженер швидко захитав головою й відповів за всіх:

— Будь ласка, будь ласка!

Коли чоловіки лишилися самі, чарки забряжчали якось вільніше, і Яров вирішив виявити свої здібності. Надійшов його час.

— Шановні друзі. Я, звичайно, щодо монахів справді не спец. І взагалі горе нам, що сиділи в університеті й не бачили семінарії, як казав один мій приятель, скінчивши старий університет і не зумівши вчитати Марксового „Капіталу“.

— Нічого немає дивного, — перебив його Файн. — Дурня ніякі університети не виправлять.

Але Ярова не так легко були збити з позицій.

— Між іншим, цікава історія. Ви не чули анекдоту про вірменина, що сидить у Москві біля ЦК і чистить чоботи?

Лікар Шишов підвів очі, глянув на Ярова посоловіло й сказав з протягом трохи надірваним голосом.

— Набридло все це, дорогий Володимире Петровичу. Ах, як це все набридло, ви собі не уявляєте. Ви б краще розповіли нам, що говорять робітники в цеху про ваше так зване поставання.

— Коли ви бажаєте, я можу, — сказав з готовістю Яров і налив ще чарчину.

Файн насмішкувато підтвердив:

— О так, він може. Він усе може.

— Звичайно. Для кого ж секрет, що картоплю звуть безпервкою, а тараню висуванкою.

Яров випив чарку і сам зареготався, намагаючись цим самим компенсувати невдалу анекдоту.

Сміх Ярова частково тільки підтримав лікар та Файн і не тому, що анекдота на них вплинула, а більше завдяки горілці, що вже давала себе відчуті. По голові йшла приємна млюсть, і настрій ставав легким, мов пір'їнка.

По старому мовчав інженер, ритмічно рухаючи щелепами.

— Або ще нову анекдоту вчора мені розповіли. Знаєте, прийшов трагік до коміка, — почав Яров, але тоді з сусідньої кімнати полилися неждані й нестримні звуки рояля. Очевидно чиясь звикла й майстерна рука торкнулася клявіатури, — бо звуки були бурхливі й чарівні, — примушуючи всіх на хвилинку відставити на бік чарки, покласти ножі й виделки на відпочинок.

Файн любив музику, але його дружина, не дивлячись на довготривале навчання, так і не спромоглася опанувати таємниці цього найтоншого з мистецтв. Грала Лія, грала захоплено якогось класика, і всі відчули себе в полоні цих звуків благородними людьми з високими пориваннями. Вилетіли анекдоти Ярова, забулись натяки Файна, і людям здавал ся, що вони з тісної кімнати, де вечере, горілка й проза, перейшли в чудесний затишний куточок, у якому і шум моря, і теплий вітерець, і розкішні чарівні рослини творять нечувану ілюзію омріяного людством раю.

— Вона прекрасно грає, — першим заговорив Крігер, і у відповідь йому всі хитнули головами. Але Яров вирішив, що похвала інженера в однаковій мірі стосується і його, бо це ж він привів сюди Лію Іванівну, це ж йому вони повинні завдячувати те, що мають насолоду слухати її чарівну гру.

— Грає што нада. Вона взагалі музикантка, на великий палець. Во!

І раптом, наче за командою всі встали з-за стола й попростували до кабінету. Там Лія, вигнувши струнку спину, відкинувши трохи назад чорноблискучу голівку, спустивши на очі тонкі повіки, бігала ніжними пальцями по блискучих клавішах, а струнка ніжка час-од-часу натискувала на педаль.

А звуки полонили кімнати, вони шуміли морським прибоєм, пестили як пісня матері над колискою, бриніли весняним молодим вечором.

Біля неї в кріслі сиділа зворушена Ірен з очима, вогкими від переживань. Вона побожно перегортала ноти й мабуть згадувала свою далеку безповоротну молодість. 35 років тому у Франкфурті сиділа вона так, як оце тепер Лія біля рояля, а молодий незграбний ведмідь Фрідріх у студентському одязі соромливо заглядав їй у вічі, забуваючи своєчасно перегорнути нотного аркуша. Гай-гай як далеко все це, як швидко мчать коні життя.

Лікар тихо сів на канапі, заплющив очі й захолонув у позі замріяного, Крігер мабуть вперше за ці дні витяг із зубів люльку, щоб не шкварчала, й стояв рівний, монументальний, притулившись спиною до одвірка. Сам господар підійшов ближче до Лії і через плече її дивився на нотний аркуш.

— Я люблю музику, — тихо сказав він невідомо кому. — Музика і математика тісно пов'язані між собою. Це встановив ще Пітагор.

Лише Яров, очевидно, не міг зрозуміти складних мелодій Гріга. Він витяг цигарку, голосно клацнув порсигаром, запалив сірник і закліпав віями. Він думав про цих людей, які захоплюються нічого не вартими звуками й дивувався, як вони, освічені, що пройшли довгу школу культури, можуть розумітись на цій справі менше за його. Коли оці незрозумілі звуки так чарують їх, що було б, коли б вона заграла „Страданіє“, або „Все говорять“. І це зайвий раз зміцнило у Ярова ту думку, що він безперечно всіма сторонами далеко вище стоїть за своїх знайомих.

— Ну от я й скінчила. Вам подобається? — схопилась Лія на ноги й обвела великими вогкуватими очима присутніх.

Тоді розплющив очі лікар і сказав:

— Ви просто артист! Ви прекрасно граєте. Коли я вас слухаю, мене вже тут немає, я десь вітаю в надзоряних просторах, і лише голос ваш повернув мене до реальної дійсності. І я оце думав, якою щасливою буде та людина, що матиме вас за дружину, якою прекрасною насолодою буде її життя.

— Ви перебільшуєте, лікарю. Знання музики не досить для того, щоб людина була щасливою. Пристойно грати я вміла ще в дитинстві, — замріяно сказала вона, — але щастя в житті не маю і досі. Навпаки, були моменти, коли моя музика, яку ви так вихваляєте, приносила страждання людям, і вони ладні були тоді трощитись головою об оці білі клявіші. А втім, до чого ці спогади?

І вона знову сіла за рояль, і не встигли присутні навіть перезарнутись між собою або висловити здивовання з такого настрою Лії, як вона знову пройшлася пальцями по клявішах, взяла високі акорди й потім несподівано, сама собі акомпануючи, заспівала:

„Девушку из маленькой таверны
Полюбил суровый капитан.
Девушку с глазами дикой серны
И со станом гибким, как лианы“.

Всі слухали, прислухалися до високого сопрана, що в прекрасній синтезі зливалось зі звуками рояля, й усім раптом стала рідною і близькою оця чорнява, гнучка дівчина. Кожний думав про те, що очевидно життєві бурі гралися нею досхочу, бо інакше відкіля такий натяк про страждання від музики, така раптова зміна настрою.

— Оце й мені зрозуміло, — думав Яров про спів Лії. — Тут принаймні зрозуміло, хто кого любить, хто за ким стріляє, а то грала таке, що й святий не розбере. От аби „сербіаночку“.

В усякім разі Яров сьогодні ще раз переконався, що він не зробив ніякої помилки, коли запрохав Лію на завод. Вона бажав роботи, ну що ж. Він прикладе всіх зусиль, пустить в хід весь свій авторитет, і вона буде влаштована. Хіба мало посад? Можна влаштувати десь в конторі, щоб і роботи не багато було й плата пристойна.

— В усякім разі був би я величезним дурнем, коли б випустив із своїх рук цього „симпомпончика“, — вирішив він.

— Та вона усім сто очків дає вперед, — думав далі він, озирнувши уважних слухачів Ліїної гри. Кожний з них мабуть не заперечував би бути з нею далеко в ближчих взаєминах, ніж сьогодні. Але дзуськи! Не даром я три дні сидів у Харкові через неї. Не даром я з запізненням привіз ешелюн робітників. Коли вже йшов на це, то тільки через її прекрасні чорні очі та вміння

співати й танцювати. З такою не засумуєш. А що скажуть на заводі, коли побачать мене поруч з такою жінкою? От заздритимуть. Ще, дивись, підкопуватись почнуть? А втім мені наплюють. За своє життя я не раз виходив чистим з води й думаю, що й тепер не лишуся в дурнях.

Лія скінчила співати, й гучні оплески були їй нагородою. Чемно плескав лікар, гупав, наче двома дошками, мовчазний Крігер, м'яко ляпав пухкими долонями Файн.

Тоді всі почали прохати Лію заспівати ще чогось, але вона категорично відмовилась. Уся кампанія, сміючись і голосно розмовляючи, повернулася знову до столу. Тепер центром уваги була Лія і всі, по черзі кожний і разом, намагалися підкреслити свою повагу й захоплення нею. А вона раптом відчула себе, як кажуть, у своїй тарілці, сипала дотепні відповіді на компліменти гостей, вдало одбивалась від різних неаграбних грубуватих натяків Ярова, ніжно говорила з Ірен Михайлівною, й усім за столом було надзвичайно весело і по-новому кожному приємно. Лікар був задоволений з того, що Лія Іванівна виявила себе жінкою висококультурною, й ясно ж, що з отим хамуватим Яровим у неї знайомство довго не протягнеться. Їй настогиднуть його плебейські звички, а тоді на сцену з'явиться він, лікар Шишов, чемний і вихований та ще з авреолею скептика, розчарованого в житті й поета в душі. І звичайно ж, життя його тоді стане красивим і повним, воно набуде глибокого змісту, і лікар Шишов більше не буде довгими вечорами грати в преферанс із своїми підлеглими, або сидіти у Файнів, глушити міцні трюнки й слухати бездарні дотепи Ярова. Файн з іншого боку цікавився Лією. Він був переконаний, що дівчина затоваришує з його дружиною, складе їй прекрасну компанію, що вона буде постійно відвідувати його журфікси й від цього останні стануть ще привабливішими. А там за вмілої політики можна буде безперечно скористатися з становища Лії й через неї, коли буде потреба, як завгодно впливати на Ярова та цілу заводську адміністрацію.

Один лише мовчазний німець Карл Федорович Крігер не будував собі химерних планів. Він дивився на справу просто й математично. До їхнього гурту добавилась одна особа жіночої статі, вродлива, не погано грає на роялі, ще краще поводить себе в культурному товаристві. Висновок: усім буде веселіше.

В підвищений клекіт напівп'яних голосів, в безладний джаз-банд посудового брязкоту, несподіваним і недореченим гостем задзеленчав телефон. Чорна коробка його з білим паперовим вічком для нумера нагадувала живу істоту, що примостилась на стіні й чекала на свою чергу подати голос. Дзвонило довго, настирливо.

Файн не поспішаючи встав з-за стола і попростував до чорної неспокійної коробки.

— Варвари—думав він завжди, беручи трубку.—Не могли поставити апарата на столі.

В ідальні стало тихо, коли Файн трохи схриплим, незадоволенням голосом вигукнув:

— Галло! Файн! Це колеґа Ротман? Дуже приємно! Слухаю!

Згадавши Ротмана, господар повернувся обличчям до столу: хай усі бачать, як він розмовлятиме з своїм новим заступником комуністом. Абсолютно незалежно.

— Відбулася виробнича нарада, кажете? Добре! Вітаю! Ви, здається, вже починаєте входити в курс керівництва цехом? Приємна річ! Ну й що ж на тій нараді? Знов очевидно перепало начальникові цеху. Було? Ну от я вже звук до цього й абсолютно спокійно сприймаю наскоки різних неуків. Так і вам раджу. Знову за шихту? Ха-ха-ха! Стара історія. Багато промовців? Часто мене згадували? Це зовсім весело. Виходить, зростає моя популярність в масах. От бачите. Обурені, чому я не був на нараді? Ви б їм відповіли словами Петрарки: „присутність зменшує славу“. Я погоджуюсь з Петrarкою. Ха-ха-ха. А ви не згодні? Дивно. Ну тоді ми з вами якось поговоримо про це. Завтра в цеху. Гаразд! Я бачу, ви ще молода людина, колеґо. Так, молода. Вам треба прислухатися до думки старих доменних вовків. Галло! Ви чуєте? Галло!

— Несподівано повісив трубку. Теж вихованнечко, — незадоволено пробурчав Файн, вертаючись до столу. — Уявляю, що творилося на тій нараді.

— Я був там. Можу сказати, що багато промовців мало рацію. Так, так. Вони говорили по-діловому, — заговорив Кріґер. — Комсомольці, Ротман прекрасно виступали.

— Не забувайте, Карле Федоровичу, нашої умови: менше говорити про виробництво тут за столом. Зараз ми відпочиваємо, — терпкувато сказав Файн, і Лія помітила в його погляді холоднуватий блиск.

— О, пардон! — невідомо кого перепросив Кріґер, дивлячись на Лію.

Підпилий білш за всіх лікар часто кліпав почервонілими повіками й ритмічно кліював довгим тонким носом. Яров, користаючись із телефонної розмови і з уваги до неї з боку присутніх, непомітно сів поруч Лії, і взявши під столом її руку в свою, другою ніжно гладив тонкі пальці. Тій мабуть стало огидно, бо вона рішуче висмикнула руку і далі, не звертаючи жадної уваги на Ярова, жваво розмовляла з Ірен Михайлівною.

Тоді саме Яров почув, що мова йде про виробничу нараду і голосно сказав:

— Не виробнича нарада, а комсомольські збори. Мені говорили. Чув.

Але ніхто не звернув уваги на його зауваження.

Непомітно далі розмова набрала політичного зафарблення. Ні з того, ні з цього Яров, перебиваючи всіх, запитав:

— А ви читали сьогоднішню газету? Звіт про пленум Цека.

— Не читаю принципіально звітів про засідання,—сказав Файн,—бо всі промови страшенно шаблонні й схожі одна на одну, як дві чарки портвайну. Кожного року є щось модного, зокрема якийсь ухил від генеральної лінії, і тоді всі промови починаються закликом до боротьби з ухилом і кінчаються тим самим. Страшенно все це нудно, непереконливо.

— Зате коли „Правда“, пригадуєте, видавала дискусійний листок про троцькістську опозицію. Тоді так цікаво було,—погодився Яров і додав:—принаймні гризня ж була.

— При чому ж тут звіт про пленум ЦК?—перебив його лікар.—Ви щось почали говорити.

— Я просто дивуюся вашій байдужості до політики—напускаючи на себе серйозність, заговорив Яров.—Уже хоча б тому, що там видрукована промова не кого іншого, як нашого Мудрого, ви мусили поцікавитися газетою. Крім боротьби з ухилами, про які тут згадував Фрідріх Маркович, Мудрий не забув і про наш завод. Згадав, а як же. А головне, на Діпромез накопився за затримку плянів мартенівської печі. Сильно накопився.

— Цікаво, цікаво почитати,—раптом пожвавішав Файн.—Кажете, на Діпромез? У вас немає при собі номера?

Але раптом знов набрав байдужої пози і сказав, розтягаючи слова:

— А втім це дрібниці. А завтра добуду собі номера і прочитаю.

— Взагалі вашому брату спецові непереливки мабуть,—продовжував Яров.—Був у Харкові. Не одного з ваших потурбував відомий вам орган. Знову процесик готують. Не одному доведеться погратися з теплим, насидженим місцем.

— Нас це не обходить,—відповів лікар.—Ми працюємо не в столиці, а тут, безпосередньо біля виробництва. Ми виконуємо свої виробничі функції, й звичайно ж, радянська влада не настільки наївна, щоб розкидатись культурними силами.

— Особливо, коли ці сили чесно й віддано працюють на її користь?—у формі запитання обізвався нарешті й німець. До того він мовчки смоктав люльку, час од часу зиркаючи на Лію.

— Я певний, що ваше запитання не має будь-яких підстав. Адже вам відомо, що серед тут присутніх немає жадного контрреволюціонера, чи шкідника. Коли ж ми іноді й висловлюємо не досить благонадійні, з погляду радянської влади, думки, то на це ми маємо повне право. Адже ми люди з широким культурним кругозором, зокрема ми з вами, Карле Федоровичу, що володіємо тавмницею шихти, і не можна нас примусити розмовляти пунктами з партійного статуту. Це було б занадто,—говорив Файн, скося зиркаючи на Ярова, що саме смакував помаранчі.—Ми маємо свої переконання,—ще жвавіше казав далі він,—переконання, що складалися століттями. Ми будемо їх висловлювати, і тільки фізична сила може примусити нас мов-

чати там, де ми хочемо говорити. Коли я пригадую Івана Гуса, спаленого за свої переконання, або того ж Галілея — мені тоді стає соромно за наших дрібних людей, які щодня торгують своїми поглядами. Я людина вже стара, але, вибачте, говоритиму я завжди те, що думаю. Заводять більшовики на підприємствах примусову працю? Факт, заводять!

— Дозвольте. Яка ж примусова праця, коли щодня сотні звільняються з роботи і йдуть додому. Ви суперечите самі собі! — заговорив Крігер, поглядаючи то на Ярова, то на лікаря.

Лікар на знак згоди з німцем хитнув головою.

— Звичайно, під натиском має адміністрація змушена давати розрахунок. Але скільки вона перед цим витрачає енергії на різні способи затримки цих робітників. А потім харчі, жахливі харчі. Хто буде заперечувати це? На одній висуванці далеко не заїдеш. Більш того, навіть махорки, звичайної махорки іноді не вистачає. Тому й пляни не виконуються. А хіба лише на заводах? В степах теж жахлива картина. Мені розповідав один майстер, що їздив у відпустку до Одеси. Він проїхав через цілу Одещину й Херсонщину і бачив там безмежні поля, встелені скошеним, але не зібраним хлібом. Де господарі? Хто мусить дбати про це?

Файн починав гарячитися, потроху підвищувати голос, і невідомо чи би скінчилась ця суперечка, якби всі не звернули уваги на смертельну блідість Ліїного обличчя. Хвилину перед цим вона, весела й в'юнка, зі сміхом схопилася від столу й підбігла до комоду, де стояли фотографії й невелике люстерко. Поправляючи чорні, як воронячі крила, начоси над рожевими вухками, Лія кинула оком на світлинку, що стояла праворуч у прекрасній, з червоного дерева, рамці. До болю знайоме обличчя вгляділа Лія на вій. З рамки на неї дивилися чорні блискучі очі й наче живі пронизували всю її істоту. Зачісане назад волосся було таке ж, очевидно, густе, як і в неї, тільки трохи кучерявилось. Формений одяг інженера щільно облягав дебелий бюст людини. Лія вдивлялася у світлинку й перед нею виростала з рамки друга до болю знайома постать, з низько підстриженим волоссям, що вже стало рідким і посипане було сріблястим попелом.

Так, це він! Тут сумнівів бути не може. Але який його статусок до цієї родини, чому фото його красується тут на почесному місці? Брат! Тільки ні! Він мені говорив, що в нього немає брата, родич якийсь далекий, чи близький? А може просто товариш! Про сина й мови бути не може. Старий Файн лише років на десять-п'ятнадцять старіший за нього. Лія вирішила притамувати біль далеких спогадів, та коли обернулася, всі помітили її смертельну блідість і вимушену, нещирку усмішку.

— Чи знають вони, що його розстріляно? — майнула думка в Ліїній голові, і вона поклала собі жадним словом не проба-

лакаться про це. Хай колись потім, далі, коли вона краще познайомиться з цими людьми, може потоваришує з ними, тоді якось запитає у них. А тепер це було б нетактовно, не варто жадної критики. Нащо псувати людям настрій? Нащо вибивати їх із звичної колії життя? Досить того, що я й так звернула на себе їхню увагу.

До столу саме подали чорну каву, а до неї пузатенькі карафочки бенедиктину. Файн був витриманий до кінця. Навіть серед лікерів він віддавав перевагу тому, історія якого пов'язана з монахами бенедиктинського монастиря.

— О, ті вміли берегти таємницю свого виробу. Ті б не віддали її ніяким Ротманам. Як радить мені зробити це з шихтою шановний Карло Федорович. Ні, вибачте! Не вигорить!—думав господар, смакуючи лікер.

А випровадивши гостей, Файн довго ходить по кабінету, важко ступаючи по м'якому килиму. Далі щось згадує, зупиняється біля столу:

— Так, треба написати листа харківському другові. Після того, коли Крігер ніби жартома запропонував йому скласти гурток з інженерів для передачі їм досвіду складання шихти,—Файн уже не може вважати за свого друга цього похмурого колегу.

Файн сідає до столу й пише:

22-VIII-31 р.

Дорогий Миколо Васильовичу!

У мене сьогодні пригнічений настрій, і я вирішив хоча листовно поговорити з вами. Я бачу, друже, як на моїх очах дрібнішають люди. Не кажу про загал. Маса завжди була отарою овець, що сумлінно виконувала волю досвідченого пастуха. Зокрема трудящі маси найкраще стверджують цю тезу. Для них воля партії—закон. Ні, друже, я маю на увазі, скульпторів людської історії—науково-технічну інтелігенцію. Вам відомо, як сліпо я вірив у її незламну волю, у її прекрасне майбутнє. Але останні місяці я починаю зневірятися в ній. Може це старість, а може й справді земля збідніла на сильних вольових жерців чистої науки.

Тільки сьогодні мій найближчий друг—інженер Крігер запропонував мені просто таки нечувану річ: утворити гурток з молодих, вибачте на слові, радянських інженерів, щоб передати їм таємницю складання шихти. Як вам це подобається, дорогий Миколо Васильовичу? Це ж зрада. Це значить я, Файн, сам добровільно мушу одкинути від себе рятівне коло, що завдяки йому я тримаюсь на поверхні бурхливих хвиль їхнього соціалістичного моря. Ні, вибачте. Хай хто завгодно стає запроданцем,—тільки не я. Хай Крігери йдуть на повідках у Ротманів

(до речі, це мій новий заступник. Мабуть непоганий член партії, але, як завжди в таких випадках, кепський інженер). Хай нарешті бездарні скульптори виліплюють голови нових вождів, хай поети й письменники триндикають „осанну“ п'ятирічці на своїх ортодоксальних балабайках, а я — Файн стоятиму мов та гора. Так, я стоятиму! Бо, вибачте за вульгарний вираз, дурнів на мій вік вистачить. До речі, один з них вам відомий. Це — помди-ректора в справі кадрів Яров. Він мені розповідав, що зустрівся з вами на нараді, але я зробив вигляд, що вперше чую про вас. Вам теж раджу триматися з ним обережно... Уже один той факт, що „сей державний муж“ регулярно одвідує мої вечірки, де напивається і плеще нісенітницю, свідчить за його духовний зміст.

В останньому листі ви запитували, як посувається будування мартенівської печі, та чи вистачає на заводі робочої сили. Про піч скажу коротко: стоїть і не рухається. Щодо робочої сили, спитайте краще у Ярова (він знову їде вербувати робітників і очевидно заїде до Харкова). Між іншим я глибоко переконаний, що вербування робочої сили для Ярова — це той камінь, що потягне його на дно. Але в одному він виявив здібності: це в жіночому питанні. З останньої подорожі повернувся з прекрасною вихованою дамою. Вона віднині прикрашає мої вечірки. Це трохи розважає, але в цілому нудно і образливо за всіх. Вітаю! Пишіть новини.

Ваш Файн

PS. Вітає вас Іра Михайлівна. Вона й досі згадує тривожні дні нашого з вами блукання в 1918 році, — коли ми ще (пригадуєте) плекали надію, що багнети кайзерівських дивізій втихомирять надмірний запал сьгоднішніх наших господарів.

Ф. Файн

III

Щодо клімату Харків є виняток серед усіх міст України. Жаден метеоролог не візьме на себе сміливості хоча б приблизно передбачити погоду. І самі мешканці цього нервового міста вже звикли до несподіванок, що готує їм природа. Ще попід парканами може лежати сніг, ще люди не сміють потрусити нафталіном теплий одяг, а вже на хідниках центральних вулиць здійснюються хмари сухої в'дливої пилюки.

Цього року й осінь прийшла в столицю зовсім несподівано. Попилися дощі, потекли брудні струмки вниз вулицею Карла Лібкнехта, розпливаючись широкою калюжею на асфальтовому майдані перед ВУЦВК'ом. Ще вчора світило літнє сонце, в по-

вітрі літало павутиння (бабине літо), а сьогодні люди глибоко вбирають голови в плечі, одкочують коміри, щоб захистити себе від холодних дошових крапель.

Для всіх було ясно, що прийшла справжня осінь, та ніхто не міг ствердити, що вона триватиме принаймні тиждень. Завтра несподівано може вдарити мороз, або піде лапатий безконецний сніг: в Харкові такі зміни вже нікого не дивують, до них звикли, як звикають манчестерські робітники до безперервного дощу.

Яров навіть пожалкував, що затримався в Харкові. Дорога йому лежала до Воронежу і можна було б там надолужити. В столиці думав зустрінути старих знайомих, але, як на лихо, нікого з них не застав вдома. Декого було командировано на хлібозаготівлі, інших мобілізовано на військову перепідготовку і тільки в Діпромезі його по-приятельському зустрів інженер Мілославін.

Дивно, що так тягло Ярова до цього, старшого за нього віком, вихованого чистокровного аристократа. З рабською побожністю дивився Яров на його гордовиту поставу, вслухався в тихий говір, милувався з уміння поводитися з людьми. Було це зовсім недавно. Зустрілись вони два місяці тому на одній з нарад у Харкові. Мілославін виступав тоді у справі стандартизації кавперів, його проєкта дехто заперечував, а Яров, мало розуміючись на цій справі, проте сидів у перших лавах і під час промови Мілославіна ухально кивав йому головою.

В перерві той підійшов до Ярова. Інженерові зовсім не байдуже було, як поставиться до його проєкту представник найбільшого металургійного заводу, що має аж п'ять доменних печей. Того, що Яров випадково опинився на цій нараді, Мілославін, звичайно, не знав.

— Вибачте, але мені здалося, що ви прихильно поставились до моїх проєктів? — ввічливо схиливши голову набік, сказав інженер. — Я певний, що від вашого заводу я можу чекати належної підтримки. Правда ж?

— Ну, звичайно. Слухаючи вас, починав вірити, що саме так, а не інакше й мусить стояти справа. До речі, де тут більярдна? Може б „пірамідку“, га? Ви не граєте?

Яров, що ні дідька лисого не розумівся на техніці, боявся далі провадити небезпечну для нього розмову і тому так раптово з'їхав з проблеми стандартизації кавперів на „пірамідку“. Проте його не дуже турбували ані раптові перескоки з теми на тему, ані найширші діапазони найскладніших проблем. Якоюсь вищою „мораллю“ завжди керувалася ця людина. Тяжко було встановити, коли саме він говорить правду, коли навпаки, бреше. Яров завжди так захоплений і з такими деталями міг розповісти про якунебудь річ, що проти волі слухачі почивали йому вірити.

Інженер Мілославін не дав себе довго умовляти.

— Я з охотою. Тільки мушу попередити, що в „пірамідку“ не граю. Визнаю лише „американку“, бо, по правді кажучи, я неохочий в більярдній грі.

— Тоді я вам дам ми фору. Скільки вам? Можу шар, можу два! — заспокоював Яров.

— У всякому разі, ходіте. Там видно буде.

Мілославін за два місяці знайомства лише втретє зустрічався з Яровим, але вже встиг зрозуміти його внутрішню суть. І сьогодні, простуючи з ним мармуровими сходами на перший поверх до більярдної, він скоса позирав на свого партнера й чомусь вирішив, що поруч нього йде хитруватий мужик з аристократичною поставою і з душею холоуя.

Що дало право Мілославіну на таку вбивчу характеристику Ярова?

О-о, Мілославін мав безліч до цього підстав. Місяць тому вони зустрілися якось в інтимній обстанові, в товаристві веселих дівчат з музкомедії в приміщенні одного інженера. Від зловживання чаркою вони швидко дійшли такого стану, коли люди стають одвертими, мелють дурниці, а певні, що розсипають перли мудрости, намагаються говорити тихо, щоб чув лише сусіда і більше ніхто, а насправді виходить голосно і безладно.

Того веселого вечора Яров був в особливому ударі. Найбільше виявив він себе на анекдотах та в намаганні подобатись жінкам. Коли в перерві між черговою шклянкою вина та фокстротом чоловіки відокремлювались у сусідній кімнаті покурити, Яров відразу починав розповідати чергову анекдоту про жіночок. Він безсоромно смакував кожне слово, викликаючи задоволення й тваринний регіт в одних, легенький сором та ніяковість у інших, та варто було лише з'явитись на очі якійсь жінці, як моментально Яров показував найвищу класу мімікрії. Лице робилося сласним і побожно-рабським, він покійно, готовий виконати перший-ліпший наказ, дивився в очі жінці й за всяку ціну намагався непомітно впіймати її руку, щоб погладити своєю. У Ярова це випробуваний спосіб, і він уперто застосовував його до кожної з жертв своєї незвичайної пристрасти.

— Жінки люблять ласки, — говорив він Мілославіну, коли той докірливо похитав головою, помітивши надмірний любовний ажіотаж помдиректора.

— Невже вам подобаються всі ті, з ким ви так рішуче сьогодні заграєте? — запитав інженер, коли вони лишилися в напівтемній кімнаті самі.

— В мене є два принципи, — задавакувато відповів Яров. — Застосовуючи їх, я йду життєвим шляхом, як переможець.

— Очевидно ви маєте на увазі життєвий шлях, що пролягає між спідницями чарівних жіночок.

Мілославін підсунув Ярову повний бокал холодного червоного вина.

— Вип'ємо!

Яров вхопив келешок і жадібно, одним духом, спорожнив його. Це дало привід Мілославину ще раз в думці назвати Ярова „хамом“, проте жадним натяком він не виявив свого переко-
нання.

— Так, так. Мої принципи якраз і стосуються жіночої спра-
ви. Перший з них: „пожалій бабу, сам бабою будеш“, і дру-
гий: „люби старе, мале й каліку, бог прибавить віку“.

— Одно слово, ви як марксист цілковито погоджуєте свої
принципи з діалектичною формулою про перехід кількості
в якість.

Лякався Яров слів свого співбесідника, проте не хотів вия-
вити цього й солідно відповів:

— В цьому питанні я з Марксом цілковито погоджуюсь.

А Мілославін сидів і думав про філософію. Дивна філософія
у цього радянського господарника. Коли б тут був Файн, цей
старий філістер обов'язково знайшов би коріння цієї філософії
десь у старогрецькій, або в староримській історії. Але що
справді Пітагор із своєю космічною музикою і універсальний
Демокріт проти цієї, вибачте, філософії? — Пігмеї.

Мілославін притамував саркастичну усмішку й вирішив
краще не говорити Ярову про своє знайомство з Файном.

Але за'odne Мілославину безперечно подобався Яров, а саме
за те, що, перебуваючи в Харкові, він не згадував за проєкти
мартенівської печі, не цікавився справою постачання заводів
машин, не блукав по відділах, вишукуючи бюрократів та шкід-
ників. Очевидно завод йому так болять, як і самому Мілосла-
вину. А це вже непогана риса, коли підходити до Ярова пер-
спективно — вирішив Мілославін після того вечора.

Отже на пропозицію Ярова після гри на більярді знову
поїхати „туди“, Мілославін відповів згодою й відтоді кулі від
ударів Ярова почали падати просто в дучки, як кажуть „на
клапшtosі“. Очевидно навіть спогад про перспективу „виживо-
на“ надавав йому бадьорости й певности в грі...

— Я не знаю, чиї це слова Пушкіна, чи Маяковського, чи
може Серьожки Єсеніна, — викаблучувався п'яний Яров, стоячи
за столом з порядною стопкою горілки в руках.

— Це не важно хто сказав, але сказав красиво:

Но я говорю, как строгий родитель,
Страсти крут обрыв.
Барышня, будьте добры, отойдите!
Отойдите, будьте добры!

— Га? прекрасно! „барышня, будьте добры, отойдите“. Краще
було б „подойдите“. Як ви гадаєте, Миколо Васильовичу?

— Правда, у Маяковського воно звучить трохи інакше. ніж
у вас, проте ви могли б зробити собі кар'єру на сцені, — напів-
насмішкувато, напівсерйозно відповів Мілославін. Але очевидно

десь всередині йому народжувалась зненависть до цього нахабного помдиректора. Особливо ця зненависть вкорінилася після того, коли Яров так безжалісно переплутав відомого вірша Маяковського.

— Теж в поезію вліз. Чи не лірична натура... Сви-ня, — думав Мілославін, привітно усміхаючись Ярову.

— Я його пристосував до даних умов, щоб звучніше виходило, — намагався Яров відбити зауваження інженера.

Люди п'яніли, чаділи від власних випарів, від гарячих слів, очі робилися опукуваті й туманні, рухи рвучкими й безвольними.

Яров починав розповідати нову анекдоту, і сп'янілі чоловіки тісним колом оточили його. Анекдота мала, мовити б, спеціальне призначення, розрахована була виключно на представників чоловічої статі, а тому і оповідач, і слухачі, щоб дотримуватись певної конспірації, скупчилися в одному кутку великої їдальні.

Далі одна з дівчат сіла до рояля, і з-під її рухливих пальців полилися безконечні чарлстони, фокстроти з найдивовижнішими варіаціями.

Навколо столу закружляли пари, човгаючи блискучими черевиками по слизькій паркетній підлозі, шелестіли шовкові сукні дівчат, чітко вимальовувались лінії ніг, мерехтіло в очах плетиво із жагучих красномовних рухів і тваринних пристрастей.

— Катюша, заграй „Чічероне“. Це прекрасна річ. Потанцюємо, Володимире Петровичу.

До Ярова метеликом підлетіла маленька, з великими очима й напівдитячими формами тіла дівчина. — Ви мабуть прекрасно танцюєте? Ви такий стрункий!

— З великою охотою.

І Яров, удаючи з себе справжнього буржуазного денді, закрутився між іншими парами, незграбно зачіпаючи носками своїх черевиків маленьку ніжку своєї партнерши.

Мілославін сидів у м'якому фотелі і дивився на нього поглядом, повним презирства й лютого сарказму.

— Дивись, чи не джентлмен. Справді, треба бути абсолютно сліпим, щоб тримати такого йолопа на відповідальній господарській роботі. Куди тільки дивиться керівництво заводу? Проте нам це вигідно. Що більше дурнів, то яскравіше на їхньому фоні вимальовуємось ми, люди старої культури, що своїм знанням і умінням можемо посперечатися з цілою їхньою системою. Хай живуть Ярови і йому подібні! Вони прекрасно допомагають нам, іноді самі цього не помічаючи.

Люди шаленіли в танку. Вже почали підспівувати, підсвистувати, виляскувати в долоні. Висока тонка дівчина, що сиділа біля рояля, ще ретельніше й швидше забігала пальцями по білій клавіатурі, іноді й сама в такт мотивові підстрибуючи па стільці. Яров давно вже забув, що танцює буржуазний

танок з маленькою дівчиною, і ноги почали виробляти найпримітивніші „па“ не добереш, чи з звичайного українського „гопака“, чи „барині“. Портнерша, спантеличена і збита з ритму таким несподіваним поворотом Ярова, уже давно залишила його і тепер маленькою покірною дитинкою примостилася біля Міло-славівна.

— Ви задоволені з свого партнера? — тихо спитав її інженер.

— О, ні. Він такий нестриманий, і по правді кажучи, зовсім не вмів ходити.

— Нічого, любя дитинко. Це річ така, що без батька можна нажити. Сьогодні не вмів, а завтра умітиме. Головне ж, людині весело. Бачите як вигупує ногами? Тільки до таких танків краще пасують густо намазані дьогтем чоботи, ніж ляковані черевики. Правда, дівчинко?

Сусідка нічого не відповіла. Вона заслухалась музики й вже забула за розмову з інженером.

Дедалі веселіше ставало в квартирі інженера Сазонова. Сам господар мав такий вік, коли молодість пригадується з легеньким сумом, кожний епізод з такого ніби недавнього минулого приємно лоскоче серце, а перейдений шлях з усіма зльотами й падіннями в цілому оцінюється, як прекрасний, повний неповторних чарів. Бо що чекає в майбутньому? Осінь, в дощових сльотах, холодна, туманна. Непомітно підкрадається старість, і вже чути її огидне отруйне дихання в кожному атоміві. Колись був молодим мрійливим інженером, захоплювався ліберальними ідеями, мріяв про буржуазну республіку. За часів Керенського „піднісся“, захопився голосною політичною тріскотнявою доморощеного Наполеона, а насправді просто не зовсім бездарного адвоката. А потім прийшли міцні, залізні люди, припинили словесний спорт і гаряче взялися до діла. Завихрилась країна в шаленій боротьбі й праці, до чорта полетіла буржуазна республіка, а з нею розтануло, як дим, захоплення інженера Сазонова Керенським і політикою. Спочатку не хотів вірити, що це серйозно, чекав порятунку від якоїсь зовнішньої сили, був глибоко переконаний, що Росія не може перескочити через ті історичні етапи, що їх пройшли всі країни світу. Але йшли місяці, роки, колесо нової історії людства, розігнавшись у сімнадцятому, не зменшувало свого бігу, а навпаки — неблаганне котилося шаленою швидкістю вперед. Тоді, міцно стиснувши зуби, він пішов працювати на завод. „Хіба хочеш — треба“, — як влучно каже отой мугир Яров і в цьому він має безперечну рацію.

А сьогодні на дворі осінь, іде колючий, в'дливий дощ, чавкотять ногами перехожі, забрудненими хідниками люди поспішають у теплі затишні кімнати. Вони прагнуть відпочинку після денних турбот і шалених темпів столиці. А в приміщенні Сазонова грає музика, вигинає рівну красиву спину висока дівчина, блискають вогниками очі гостям, а десь мабуть більшість присутніх відчуває смертельне дихання осені свого життя, і тоді

ще дужче хочеться закрутитися в божевільному танкові, залити жагу вином.

Додому роз'їздилися пізно.

Порожні вулиці з тьманим світлом електричних ліхтарів, заплаканих і підсліпуватих від дощу та туману, порожні вулиці нагнали ще більшу тугу на Мілославіна.

Справді, що лишається попереду? Дріб'язкова робота без будь-якого розмаху, без захоплення, робота, що наслідки її дуже тяжко помітити. Навіть гірше, ніж було на фронті. Тоді буча ясною картина, а сьогодні боротьба страшенно важка, а наслідки від неї під великим сумнівом. А з центру ніяких директив. Чи вони поснули там великі вчені мужі, чи може закордонні хазяї тимчасово сховали чекові книжки, а без них хіба ж можна боротися з більшовиками? А втім, які іноді смішні і наївні оті економісти, інженери і лідери неіснуючих партій, що взяли керівництво. Жаден з них мабуть не вмів тримати рушницю в руках, і єдине, на що вони здібні, це давати плутані директиви про тихе шкідництво, підготову надійних кадрів на випадок інтервенції і тому подібні старі й набридлі речі. Ніби я не знаю без них, що треба робити? — „Шлапаки“ — як каже Яров. Не вам керувати змогою державної ваги. Сюди потрібні люди військові, що бачили смаленого вовка, що мають трохи сильнішу волю й енергійнішу вдачу, ніж ви, напівтрухляві, кабінетні мрійники.

— Що це—я ревізую свої переконання? Каюся?—струснувся Мілославін.—Ха-ха-ха! Я—каюся. Оригінально. Каятися і неможливо і пізно.—Пекуча зненависть до тих, хто колись двічі намагався позбавити його життя, всосалася в кров, пронизала кожний атом його тіла, і ніколи її не вгамувати. Хай живуть Ярови!

Тільки завдяки їм тримаємося ще ми й не лише кепсько виконуємо накази господарів країни, а навіть іноді реалізуємо свою лінію. Але й це мабуть швидко мине, як минає сьогоднішня ніч. Невблаганно приходять нові, їхні, що міцно сідають у зручні шкіряні крісла, хоч і одгонить від них іноді мазутою та житнім хлібом.

А тут ще газети щодня трублять про шкідництво. „Закликається всіх трудящих допомогти виявити шкідників в установах“. О,—трудящі допоможуть, трудящі раді в кожному випадкові виявити свою політичну активність, коли це не відбивається на їхній кишені або шлункові. Чому ж і справді не позубоскалити над біографією якогонебудь Мілославіна, чи Сазонова, чи ще когось? Що їм, цим трудящим, до всіх тонких перипетій, до безконечних трагедій, що несе кожний з нас за своїми плечами? Вони почувують себе непогано, ці трудящі. У них є Червона армія, ДПУ, вони можуть спати спокійно з певністю, що ніякі клятві вороги революції не потурбують їхнього хазайського сну.

Так думав Мілославін, пірнувши в бобровий комір пальта, під стукіт копит візникового коня. Поруч нього клював носом Яров, на кожному вибої стукаючись головою об покрішку фаєтона. Він сьогодні „перебрав“ і дійшов такого стану, коли навіть своїх класичних принципів щодо жіночого питання ніяк не міг перевірити на практиці. Біля „Червоного Готелю“ візник спинився, і Мілославін безцеремонно взявши під руку Ярова, повів його на другий поверх у великий двокімнатний номер, що його займав грошовитий помдиректора.

— Цей очевидно не визнає режиму ощадности, — подумав інженер, оглядаючи розкішні меблі номера, білосніжну скагертину, важкі темнозелені порт'єри над вікнами та дверима.

— Іде шукати робочу силу. Хе — це цікаво. На радянських заводах, де диктатура прелетаріату, не вистачає робочої сили. Очевидно умови праці примушують кожного за десять верст обходити завод. Догосподарювались.

— Але можете бути спокійними, — думкою звернувся Мілославін до тих, що послали Ярова. — Будьте певні. Цей вам здобуде робочої сили. Доведеться вам садовити його на лаву підсудних. Це так ясно, що навіть приблизно можна передбачати термін ув'язнення. А втім він уже хропе, він спокійний, мов невинна дитина, бо переконаний, що активно будує соціалізм.

Коли Мілославін павернувся до візника, дощ перестав лити, і тепер лише брудні струмки шуміли понад хідником і з булькотом гамірливо стікали у водостоки, пороблені дбайливим колгоспом на розі вулиць.

— Пушкінський в'їзд, — байдуже кинув візникові інженер і знову пірнув у темряву фаєтона.

Додому, швидше додому! Як навкруги сумно й осінньо! Як настогидла оця вічна подвоєність, оця лицемірна гра у відданого спеца! Кінчалось б швидше!

І Мілославін спіймав себе на думці, що власне ніякого ґрунту на цій землі для нього немає. Було б навіть краще, коли б їх швидше виявили, застукали, притиснули. Тоді скінчилася б комедія з конспіраціями, з різними проєктами шкідництва, з усією цією сірою життєвою прозою. Йому забажалося стати просто людиною, знайти десь благословенний куточок, замкнутий далеко від людей, і там, в самотності, доживати віку. Тут, в столиці, серед сотень тисяч різноманітних людських постатей, він не має собі ні друга, ні товариша. З ними, з господарями, у нього не може бути спільної мови, а свої так вплиняли, випікали, що деякі просто втратили людську подібність. Взяти хоча б Сазонова. Що він тепер? Затурканий, сліпий виконавець моєї волі. Хіба такому розгорнеш чудові картини майбутнього соціального ладу, за який ми боремось, де наука, гроші і воля особи поєднуються в чудовій синтезі. Хіба цей зрозумів всі поривання моєї м'ятежної думи? Ні, нащо це йому? Він акуратно ходить на посаду, сидить там від дев'ятої до пів на четверту,

вечорами іноді одвідує оперу, а раз на декаду влаштовує у себе випивки. Ні, з такими не можна чинити масового організованого опору.

Останні дні Мілославін частіше почав підходити до дубового буфета і прикладатись до карафки. Хміль робив думки легшими, не такими гнітючими й чорно-безнадійними. Перед очима чарівними кораблями пропливали спогади давно минулого, проходили мов на екрані події й люди, народжувалися сміливі, майже фантастичні думки, й все здавалося легким, досяжним і можливим. Цієї осені він особливо часто почав здаватися до цього випробуваного засобу забуття. Ця осінь чітко підкреслила, що й його життя вже вступає в смугу дощів і мряк, в смугу в'дливих холоду. От і сьогодні, сидючи на м'якій канапі у Сазонова, спостерігаючи ритмічні рухи жіночих тіл, що вихрилися в танкові, він раптом відчув якусь байдужість до них, уже чіткі лінії жіночих ніг і грудей не породжували ані сміливих бажань, ані солодкої млюсти в тілі, як було це ніби зовсім недавно. І чомусь пригадав тоді свою колишню молоду дружину, майже дівчинку. Де вона тепер? Суворі закони життя немилосердно граються людьми, жбурляють ними в різні боки і може десь, в далекому невідомому куточку, не відзначеному навіть на найбільшій географічній мапі, живе подруга тих буряних воєнних днів. Вона безперечно врятувалась і тепер може стала навіть переконаною більшовичкою. Це так до лиця їй. Захоплюватись усім, що рухається вперед, що несе з собою несподіванки, боротьбу, перемоги, поразки, розчарування. А може стала чесною дружиною якогось відповідального, має теплий куток, двоє або троє чистеньких діточок, може навіть старші вже піонерами, й тільки іноді одголоском далекого минулого, даниною юнацьким рокам, що одійшли в безвість, тихого осіннього вечора сідає вона до рояля й грає свою улюблену мелодію? Але до чого всі ці спогади? Хіба вони заспокоюють те, що схвильоване вищими силами? Хай буде, що буде, наші шляхи розійшлися назавжди, лишилися тільки спогади та й ті щороку тьмаріють, втрачають свою гострість і вже не п'янять як колись, за перших років блукань.

Вдома, в двох прекрасно мебльованих, але непривітних парубоцьких кімнатах Мілославін довго ходить з кутка в куток, потім втретє підходить до старовинного дубового буфета, брязкотить чаркою, і знову туман, важкий, гнітючий.

Далі буде